

**КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА
Географічний факультет
Кафедра економічної та соціальної географії**

На правах рукопису
УДК 911.3

Галузь знань: **10 – Природничі науки**

Спеціальність: **106 – Географія**

Освітня програма: **Урбаністика та регіональний розвиток**

**ВПЛИВ ВІЙНИ НА МІСЬКЕ РОЗСЕЛЕННЯ СУМЩИНИ
ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОСТВОЄННОЇ ВІДБУДОВИ МІСТ**

Магістерська робота
студента II курсу ОКР «Магістр»
Барабаша Владислава Віталійовича

Науковий керівник
кандидат географічних наук, доцент
Провотар Наталія Іванівна

Київ-2025

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ I. НАУКОВІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ВПЛИВУ ВІЙНИ НА РОЗСЕЛЕННЯ НАСЕЛЕННЯ	5
1.1. Сутність, структура та чинники розселення населення.....	5
1.2. Урбіцид та поствоєнне відновлення міст.....	10
1.3. Методи і методика дослідження впливу військових дій на розселення населення.....	15
РОЗДІЛ II.ТРАНСФОРМАЦІЇ МІСЬКОГО РОЗСЕЛЕННЯ СУМЩИНИ ВНАСЛІДОК ВІЙНИ.....	19
2.1. Розселення населення Сумщини: історичний аспект та стан до повномасштабного вторгнення рф.....	19
2.2. Вплив військових дій на міське розселення Сумщини.....	26
2.3. Результати опитування населення щодо міграційних намірів.....	35
РОЗДІЛ III.ПЕРСПЕКТИВИ ПОСТВОЄННОЇ ВІДБУДОВИ МІСТ СУМЩИНИ.....	40
3.1. Зарубіжний досвід поствоєнної відбудови міст.....	40
3.2. Стратегії поствоєнної відбудови України та відновлення міст.....	46
3.3. SWOT-аналіз проблем і можливостей поствоєнної відбудови міст Сумщини.....	51
ВИСНОВКИ.....	58
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	60
ДОДАТКИ.....	63

ВСТУП

Актуальність теми. Повномасштабна війна, розв'язана рф проти України у 2022 році, призвела до безпрецедентних змін у демографічних та міграційних процесах, системах розселення, просторовій організації економіки та функціональному розвитку міст України. Особливо гостро ці процеси проявилися в прикордонних регіонах, зокрема на Сумщині, яка стала однією з перших територій, що зазнали повномасштабного вторгнення.

У результаті бойових дій, обстрілів, тимчасової окупації окремих територій та постійної загрози з боку держави-агресора, міста Сумської області зазнали значних руйнувань інфраструктури, втрати населення через евакуацію та вимушене переміщення, змін у соціальній структурі та порушення традиційних моделей міського розселення. Водночас, наявність стійких громад, досвід самоорганізації, а також стратегічне розташування регіону формують підґрунтя для подальшої відбудови і сталого його розвитку.

Об'єктом дослідження магістерської роботи обрано міське розселення Сумщини, а **предметом** – трансформації системи міського розселення під час військових дій.

Метою магістерської роботи є дослідження трансформацій системи міського розселення Сумщини під час військових дій та окреслення перспектив поствоєнного відновлення міст. Для досягнення мети виконувались такі *завдання*:

- охарактеризувати сутність, структуру та чинники розселення населення;
- з'ясувати сутність урбіциду та визначення принципів, критеріїв післявоєнної відбудови міст за публікаціями фахівців з урбаністики та поствоєнного відновлення міст;
- розробити методіку дослідження впливу військових дій на розселення населення;
- проаналізувати історичний аспект та стан розселення населення Сумщини до повномасштабного вторгнення рф;

- охарактеризувати вплив військових дій на міське розселення Сумщини;

- провести опитування населення Сумщини щодо міграційних намірів та проаналізувати його результати;

- охарактеризувати зарубіжний досвід поствоєнної відбудови міст;

- розглянути стратегії поствоєнної відбудови України та відновлення міст;

- здійснити SWOT-аналіз проблем і можливостей поствоєнної відбудови міст Сумщини.

У дослідженні трансформацій міського розселення Сумщини та перспектив відновлення міст регіону використано праці К. Мезенцева, Л. Заставецької, А. Корнуса, О. Корнус, І. Гудзеляк, В. Тикви, Г. Підгрушного, Н. Провотар та ін.

В магістерській роботі використовувались такі методи досліджень: аналіз і синтез, порівняльно-географічний, історико-географічний, статистичний, графічний, картографічний, опитування, SWOT-аналіз.

Магістерська робота складається із вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел та містить додатки.

РОЗДІЛ I. НАУКОВІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ВПЛИВУ ВІЙНИ НА РОЗСЕЛЕННЯ НАСЕЛЕННЯ

1.1. Сутність, структура та чинники розселення населення

Розселення можна розглядати як компонент соціально-економічної структури території, що має безпосередній вплив на всі сфери життєдіяльності людини, включаючи економіку, культуру, безпеку та екологію.

Розселення населення на конкретній території є результатом взаємодії багатьох факторів, які визначають як просторове розташування поселень, так і їх розвиток.

Розселення населення – це процес розподілу та перерозподілу населення на території у формі мережі та систем населених пунктів.

Сам процес розселення охоплює просторові переміщення населення та розвиток мережі поселень – зростання чи зменшення окремих населених пунктів, появу нових, зникнення деяких старих. В такому випадку розселення – це також зміни розподілу населення в межах великого міста чи міської агломерації: в деяких випадках спостерігається невпинне зростання центральної частини міста або ж випереджаюче зростання ядра агломерації; в іншому, навколо міста-ядра розвивається приміська зона (субурбія).

Процес розселення населення має глобальний історико-географічний вимір. Основою процесу розселення є картина сучасного розподілу населення на певній території [7], яка представляється у вигляді мережі поселень з різною людністю, функціями, адміністративним статусом.

Розселення населення — це процес розподілу людей по території, який визначається впливом різноманітних природних, соціально-економічних і культурних факторів [5]. Під цим процесом розуміється не лише просторове розміщення населення, а й розвиток територіальних одиниць, таких як міста, селища, села та інші форми поселень. Розселення є основою для організації економіки, будівництва інфраструктури та надання соціальних послуг.

Розселення має два ключові аспекти: його просторовий характер і структурні компоненти [5]. Просторовий аспект передбачає фізичне розміщення населення на території, тобто рівень густоти і напрямки його переміщення. Структурні компоненти охоплюють організацію поселень, яка включає типи поселень, їх функціональну спеціалізацію та взаємозв'язки між ними. Таким чином, розселення не обмежується лише кількісними аспектами (густотою населення), а охоплює й якісні характеристики, які визначають ефективність використання території.

Природні умови є важливими детермінантами процесу розселення, оскільки саме вони визначають здатність території до заселення і розвитку господарства. До них відносяться кліматичні умови, рельєф, водні ресурси, наявність родючих ґрунтів, природних ресурсів, таких як корисні копалини, лісові ресурси, а також екологічний стан території. Висока щільність населення спостерігається в районах з м'яким кліматом, родючими землями та наявністю водних ресурсів, що сприяє життєдіяльності населення [5].

Рельєф також відіграє значну роль у процесі розселення. Горбисті і гірські території, як правило, менш придатні для інтенсивного заселення через складність транспорту і знижені можливості для сільськогосподарської діяльності. Водночас рівнини і долини річок забезпечують зручні умови для ведення сільського господарства і розвитку міст, зокрема через зручність транспортування та наявність водних ресурсів.

Економічні умови є основними двигунами процесу розселення, оскільки вони визначають рівень життя населення, доступ до робочих місць, розвитку інфраструктури та можливості для створення нових поселень. Промисловість, транспортні шляхи, аграрний сектор – усі ці аспекти економіки значною мірою визначають, де зосереджується населення [5].

Наявність робочих місць, розвиток великих міст, наявність інвестицій у сільське господарство або інші економічно привабливі сектори може значно вплинути на густоту населення в певних регіонах та населених пунктах, насамперед, містах.

Транспортна інфраструктура є ще одним важливим економічним чинником. Розвиток транспортних мереж полегшує зв'язки між різними поселеннями і зменшує витрати часу на переміщення між ними, що може сприяти росту міських і сільських поселень в певних районах.

Соціальні фактори впливають на розселення через рівень розвитку освітніх, медичних, культурних і соціальних послуг. Рівень урбанізації, доступ до соціальних благ, наявність робочих місць, умови для навчання і розвитку – усі ці аспекти безпосередньо впливають на розселення, оскільки зростає попит на послуги, які пропонують міські поселення.

Міграція є важливим соціальним чинником, що також значно впливає на процеси розселення. Люди можуть переміщуватись у пошуках кращих умов життя, освіти або роботи, що може сприяти як зростанню міст, так і деградації сільських територій, де виявляється дефіцит соціальних послуг.

Політичні чинники визначають не тільки правила розподілу ресурсів, але й формування державної політики у сфері розвитку територій. Державні програми, орієнтовані на розвиток сільських територій, стимулювання міграції або регулювання урбанізації, можуть суттєво впливати на розселення. Наприклад, через розподіл дотацій для розвитку інфраструктури в певних регіонах або запровадження програм на зменшення перенаселення великих міст, уряди можуть намагатися збалансувати розподіл населення.

Війна є одним з найбільших руйнівних чинників для будь-якої країни. В умовах воєнного конфлікту, як це сталося під час російської агресії в Україні, значно змінюються не тільки фізичні аспекти розселення, але й соціальні, культурні та економічні зв'язки в суспільстві. Під час війни спостерігається масове переміщення населення, як внутрішньо переміщених осіб, так і біженців за кордон, що веде до суттєвих змін у демографічній структурі. Крім того, війна може призводити до значних руйнувань інфраструктури, що впливає на можливість розвитку міст та селищ у післявоєнний період.

Густота населення – це кількість людей, що припадає на одиницю площі. Зростання кількості населення планети впливає на збільшення цього

показника, проте він змінюється в залежності від регіону. Основними чинниками, що визначають густоту населення, є природні умови, історичні фактори (наприклад, розвиток стародавніх цивілізацій), демографічні тенденції та економічний розвиток, зокрема рівень урбанізації та індустріалізації.

Формування мережі поселень певної території історично пов'язане з господарським освоєнням території [7]. Зокрема тип освоєння території, що визначається особливостями господарської діяльності населення, зумовлює відмінності у розселенні, зокрема у розміщенні поселень, їх людності, функціях, умовах проживання людей тощо. У тих регіонах де переважає сільськогосподарський тип освоєння переважає сільське розселення з наявністю невеликих міських поселень. У тих мережах, де розробляються поклади корисних копалин чи розвинена обробна промисловість, наявна густа мережа міст у поєднанні з густою мережею сільських поселень.

Територіальні системи розселення сформувалися на стадії індустріального суспільства. Вони постійно зазнають змін як у часі, так і в просторі. Їхня динамічність проявляється як у зміні темпів розвитку складових цієї системи, так і в зміні відношень між ними. Вони можуть перебувати на різних стадіях розвитку, головними з яких є стадії зародження, становлення, зрілого функціонування і трансформації (рис. 1.1).

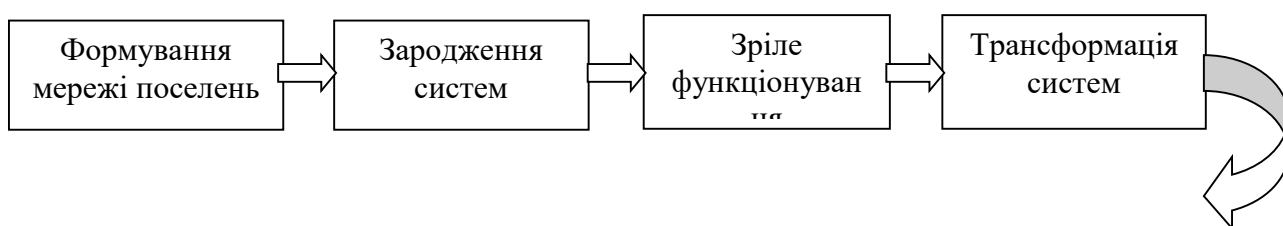

Рис. 1.1. Стадії розвитку територіальних систем розселення за Л. Заставецькою [9]

На відміну від мережі поселень, що Формування систем розселення на новій якісній істоту поселень та незначним розвитком розселенських зв'язків, система розселення виступає сукупністю різних за людністю і функцією населених пунктів, між якими існують різні види і типи зв'язків [7]. Термін «система розселення»

вживається у різних значеннях для позначення сукупності сільських (система сільського розселення) чи міських поселень (система міських поселень) та форм розселення (групова, дисперсна).

Внутрішня організація територіальних систем розселення характеризується впорядкованою просторовою регулярністю, яка проявляється в концентричній будові системи. Кожна система розселення має центр (ядро). Центри як правило, мають найбільшу людність, концентрують різноманітні сфери прикладання праці та пропонують різні послуги. Як правило, центром є найбільший населений пункт, що концентрує значний демографічний, економічний і соціальний потенціал та має добру транспортну доступність до всіх поселень навколишньої території. Як правило таким центром виступає міське поселення [7].

Елементами систем розселення є населені пункти. Поселення можна класифікувати на міські та сільські. Міські поселення характеризуються високою концентрацією населення, розвинутою інфраструктурою та різноманітністю функцій (економічних, соціальних, культурних). Сільські поселення, на відміну від міських, мають менш розвинену інфраструктуру і здебільшого орієнтовані на сільське господарство та надають обмежений набір послуг.

Процес розселення також має велике значення для екологічної стійкості території. Взаємодія між людськими поселеннями та природним середовищем створює як можливості, так і загрози для екології. Погіршення стану навколишнього середовища, виснаження природних ресурсів, забруднення води, повітря та ґрунтів є наслідками нераціонального розселення, коли інфраструктура та промислові об'єкти розташовуються без урахування екологічних чинників.

Одним із важливих аспектів є також адаптація розселення до змін клімату. Збільшення частоти екстремальних погодних явищ, таких як повені, посухи або підвищення рівня моря, впливає на розподіл населення, змінюючи його розташування в залежності від здатності територій до витримування цих

змін. Врахування кліматичних змін є важливим для довгострокового планування розвитку міст і селищ.

Розселення тісно пов'язане з урбанізацією. Міграція населення з сільських територій у міста призводить до створення мегаполісів з високою концентрацією населення, що викликає зростання проблем, пов'язаних із перенаселенням, забрудненням довкілля, зниженням якості життя та соціальними напруженнями. У цьому контексті необхідно створювати інфраструктурні та соціальні умови, що забезпечуватимуть сталий розвиток та якість життя у великих містах.

Розселення населення є важливою складовою теоретичного та практичного розуміння розвитку територій [5]. Його аналіз дозволяє не лише оцінити сучасний стан урбанізації чи сільського розвитку, але й сформулювати рекомендації щодо ефективного управління територіями для забезпечення сталого розвитку.

1.2. Урбіцид та поствоєнне відновлення міст

Поняття «урбіцид», або вбивство міст, набуло поширення у зв'язку з руйнівними наслідками збройних конфліктів у міському середовищі, зокрема під час бойових дій у містах Боснії та Герцеговини на початку 1990-х років. З часом це поняття почали застосовувати й до інших випадків зумисного знищення міст у ході військових агресій, коли руйнування набуває цілеспрямованого характеру [22].

Урбіцид розуміється як навмисне знищення міського життя через руйнацію повсякденних і символічних будівель, публічних просторів, а також через витіснення або усунення міської гетерогенності — різноманіття, закладеного в архітектуру та структуру міста [26]. Це може включати військові дії в міських умовах, спрямовані на очищення територій від «інших» або витіснення певних соціальних чи етнічних груп. Йдеться не лише про фізичне

знищення будівель, а й про знецінення або викорінення історичної багатошаровості та співіснування, що формує ідентичність міста [26].

Руйнація міського середовища в такому контексті заперечує можливість існування багатоголосного, відкритого міського способу життя, знищуючи умови для співжиття та культурного різноманіття. У Боснії, наприклад, ціллю стали не лише окремі культурні символи, пов'язані з певними групами, а й уся міська структура, яка уособлювала багатонаціональну, гетерогенну ідентичність [22].

До проявів урбіциду можна також віднести терористичні акти, спрямовані на руйнування безпеки, стабільності й звичного ритму життя мешканців міст. Такі дії завдають шкоди якості життя, руйнують соціальну тканину і підривають життєздатність міських спільнот.

Окремим проявом подібної деструкції є знищення культурної спадщини — пам'яток, що мають світове значення, з політичних, ідеологічних чи релігійних мотивів. Такі дії іноді називають «культурним канібалізмом». Існує також ширше поняття — «простороцид», яке позначає навмисне знищення або трансформацію просторів, що унеможлиблює проживання в них. Це поняття включає акти насильницької сегрегації, етнічного витіснення та спроби знищення стійкої ідентичності певних територій [22].

Попри те, що концепція урбіциду допомагає виявити закономірності в руйнуванні міського простору, її слід розглядати не лише як опис конкретних дій, а як аналітичний інструмент, що вказує на системний характер такого знищення. Руйнування забудованого середовища у цьому контексті постає не випадковим чи винятковим явищем, а частиною ширшої стратегії політичного насильства. Проте саме визначення цієї логіки не дає повного розуміння того, яке значення має конкретна конфігурація дій та об'єктів, охоплених концепцією урбіциду. Тут стає особливо цінним порівняння з геноцидом, яке дозволяє глибше осмислити зміст і наслідки урбіциду.

Звернення до початкового трактування геноциду, запропонованого Рафаелем Лемкіним, дозволяє побачити аналогічну структурну логіку. Лемкін

описував дії нацистського режиму як цілеспрямовану практику знищення, що включала дві фази: спочатку — руйнування національної моделі підкореної групи, а потім — нав'язування нової моделі, яка відображала інтереси окупанта. Така логіка може бути застосована не лише до людей, а й до просторів: урбіцид, подібно до геноциду, спрямований на викорінення певної ідентичності, культури, способу життя, які втілені в міському середовищі. У цьому сенсі урбіцид постає як просторовий аналог геноциду, що через руйнацію фізичного середовища намагається стерти пам'ять, присутність і можливість повернення «іншого» [22].

Простіше кажучи, урбіцид передбачає руйнування будівель як конститутивних елементів урбаністики. Будівлі руйнуються, тому що вони є умовою можливості урбаністики. Урбіцид, є руйнуванням урбаністики заради неї самої.

Проблематика відновлення міського середовища після масштабних руйнувань, спричинених війною, стала об'єктом активного дослідження в урбаністиці, архітектурі, соціології та суміжних дисциплінах. У науковому дискурсі окреслилося кілька основних теоретичних підходів, які визначають парадигми відновлення зруйнованих міст. Кожен із них відображає історичний контекст, домінуючі ідеології, а також рівень суспільної участі у формуванні міського простору [27].

Одним із перших масштабних прикладів реконструкції став процес відновлення європейських міст після Другої світової війни. Цей етап характеризувався переважанням модерністських концепцій, у центрі яких стояла функціональність, зонування та раціональне планування. Такий підхід передбачав кардинальні зміни у структурі міст, часто за рахунок нівелювання історичних елементів забудови. В основі модерністської реконструкції лежала ідея «очищення» міст від руїн і хаотичної забудови з подальшим формуванням нового, «логічного» простору [26]. Хоча ці рішення відповідали потребам швидкої реконструкції та розвитку інфраструктури, вони водночас призводили до втрати культурної спадщини та урбаністичної спадкоємності.

У другій половині ХХ століття почали формуватися альтернативні підходи, зокрема концепція так званої «критичної реконструкції», яка набула поширення в повоєнному Берліні. В її основі лежить прагнення інтегрувати сучасну архітектуру в історичне середовище, зберігаючи при цьому традиційні планувальні структури та характер міста. Такий підхід намагається поєднати пам'ять місця із сучасними викликами урбанізації, відмовляючись як від руйнівного радикалізму модернізму, так і від надмірної імітації історичної забудови [26].

Окрему увагу в наукових підходах отримали питання колективної пам'яті та ідентичності у відновленні міст. Міський простір у цьому випадку розглядається як носій соціокультурної пам'яті, а процес реконструкції — як акт відновлення не лише фізичної, але й символічної структури спільноти. Таке розуміння поствоєнної реконструкції передбачає активне залучення мешканців до обговорення архітектурних рішень, участь у плануванні, збереження або реконструкцію елементів культурної спадщини. Подібний підхід вимагає міждисциплінарного мислення, де поєднуються архітектурні практики з інструментами соціальної психології, культурології та історії.

У ХХІ столітті дедалі більшої уваги набувають принципи інклюзивності та стійкості в контексті реконструкції міст. Сучасні теорії наголошують на необхідності врахування інтересів усіх соціальних груп, зокрема вразливих, при розробці планів відновлення. Паралельно з фізичною реабілітацією інфраструктури дедалі важливішими стають питання економічної стабільності, екологічної збалансованості, збереження локального середовища та підвищення якості життя. Такий комплексний підхід передбачає поєднання технічної реконструкції з політикою соціального відновлення, що формує підґрунтя для довгострокового сталого розвитку [22].

Урбіцид створює унікальні виклики для процесу відновлення міст. Реконструкція після урбіциду повинна враховувати не лише фізичне відновлення інфраструктури, але й відновлення соціальної тканини та культурної ідентичності. Це включає в себе залучення місцевих громад до

процесу планування, збереження та відновлення культурної спадщини, а також створення інклюзивного міського простору, що сприяє соціальній інтеграції та примиренню [27].

Таким чином, теоретичне осмислення урбіциду та поствоєнного відновлення міст вимагає міждисциплінарного підходу, що поєднує урбаністику, соціологію, політичні науки та культурологію для розуміння складності процесів руйнування та відновлення міського середовища.

Процес відновлення міст після урбіциду потребує комплексного підходу, що враховує не лише фізичні, але й соціальні, культурні та політичні аспекти. Важливим є забезпечення участі місцевих громад у процесі реконструкції, оскільки це дає можливість зберегти колективну пам'ять і відновити зв'язки між людьми, які можуть бути зруйновані під час конфлікту [27].

Крім того, важливо враховувати вплив урбіциду на психосоціальне здоров'я жителів, адже зруйновані міста є не лише матеріальними руїнами, а й символами травмуючих подій. Відновлення міста повинно стати процесом не лише фізичної реабілітації, але й психологічного зцілення громади, що включає підтримку постраждалих, створення просторів для пам'яті та прощення.

Один із основних викликів у відновленні після урбіциду — це необхідність відновлення соціальної тканини, яка може бути не тільки фізично зруйнована, але й соціально, через розриви в соціальних структурах. Реконструкція, яка орієнтується лише на матеріальні аспекти (відновлення будівель, інфраструктури), не враховує цієї глибшої соціальної та культурної деструкції, що може призвести до тривалих соціальних напруг та проблем [26].

З цієї точки зору, реконструкція міст після урбіциду повинна включати інтеграцію міжкультурного діалогу та механізмів примирення між різними етнічними, релігійними чи соціальними групами, що стали об'єктами руйнівних дій. Міста, що пережили урбіцид, повинні стати не лише

просторами для нових будівель, а й місцями, де відновлюється довіра та співпраця між людьми, де зберігається і примножується культурне розмаїття.

Окрім того, важливим є врахування екологічних аспектів при відновленні міст. Знищення міського середовища під час урбіциду може призвести до серйозних екологічних проблем, таких як забруднення води, повітря, руйнація зелених зон. Відновлення міста повинно передбачати не лише реконструкцію фізичної інфраструктури, але й відновлення природних систем та створення екологічно стійких умов для життя мешканців.

1.3. Методи і методика дослідження впливу військових дій на розселення населення

Дослідження впливу військових дій на розселення населення передбачає застосування комплексного підходу, який поєднує загальнонаукові та спеціальні методи. В умовах війни трансформації в системі розселення мають різноспрямований характер і потребують аналізу як статистичних показників, так і просторових змін, що відбуваються унаслідок вимушеної міграції, руйнування житлового фонду, втрати інфраструктури й зміни соціально-економічних умов життя.

Провідним у даному дослідженні є метод аналізу статистичних даних, що дає змогу виявити динаміку чисельності населення, обсяги внутрішнього переміщення, зміну демографічної структури та урбанізаційних процесів. Особливо важливим є зіставлення показників до початку широкомасштабної війни та після її розгортання, що дозволяє окреслити масштаб змін у просторовій організації розселення населення в окремих регіонах, зокрема на Сумщині. Джерелами таких даних виступають офіційна державна статистика, звіти Міжнародної організації з міграції, Агентства ООН у справах біженців та інформація, надана обласними й місцевими адміністраціями.

Важливою складовою методики є картографічний метод дослідження. Використання геоінформаційних систем (ГІС) дозволяє візуалізувати

території, які зазнали найбільшого впливу бойових дій, а також відстежити основні маршрути переміщення населення. Побудова карт дає змогу побачити нові просторові закономірності розселення, виявити появу «порожніх зон», де відбулася масова евакуація, а також зони концентрації внутрішньо переміщених осіб. У межах Сумської області це особливо актуально для прикордонних громад, які зазнали постійних артилерійських обстрілів, зокрема в Білопільській, Краснопільській, Шалигінській територіальних громадах.

Суттєвим джерелом інформації для визначення масштабів руйнувань та змін у структурі розселення виступають дані дистанційного зондування Землі. Аналіз супутникових знімків дає змогу виявити масштаби знищення житлових кварталів, інфраструктурних об'єктів, а також простежити, які населені пункти втратили функціональне навантаження. Такі дані особливо цінні в умовах обмеженого доступу до деяких територій, які залишаються під загрозою повторного вторгнення чи обстрілів.

Для розкриття соціального аспекту змін у системі розселення застосовуються методи польових соціологічних досліджень, зокрема опитування та глибинні інтерв'ю з внутрішньо переміщеними особами, мешканцями звільнених або пошкоджених громад, представниками органів місцевого самоврядування. Ці методи дозволяють з'ясувати причини переміщень, труднощі адаптації на новому місці, готовність до повернення, а також оцінити рівень збереження соціальних зв'язків у переселених спільнотах. У регіональному контексті особливу увагу приділено мешканцям Тростянецької, Охтирської, Конотопської громад, де війна мала значний вплив на соціально-демографічну структуру.

З метою комплексного порівняння застосовується також порівняльно-географічний метод, який дозволяє виявити регіональні відмінності в динаміці розселення. Наприклад, порівнюючи Сумську область як прикордонну територію з відносно безпечними західними регіонами України (Львівська,

Закарпатська, Івано-Франківська області), можна побачити як відтік населення, так і зміщення центрів тяжіння в межах країни.

Таким чином, дослідження впливу військових дій на систему розселення населення базується на комплексному поєднанні кількісних і якісних методів, що дозволяє не лише зафіксувати демографічні зрушення, а й зрозуміти їхні просторові та соціальні наслідки. Сумська область у цьому контексті є важливим прикладом регіону, де зруйновані просторові зв'язки, порушена традиційна модель розселення, але зберігається потенціал до відновлення за умови системної підтримки та стратегічного планування.

У рамках даної роботи важливим доповненням до аналізу офіційної статистики є залучення емпіричного матеріалу отриманого в результаті опитування населення. Це дозволяє краще зрозуміти мотивацію переміщення, особисте сприйняття безпеки, житлових умов та перспектив повернення до місць постійного проживання, що особливо актуально для регіонів, які постраждали від активних бойових дій, зокрема Сумської області.

Для проведення опитування важливо охопити різні категорії населення: осіб, які залишили зону бойових дій (ВПО), мешканців постраждалих населених пунктів, а також тих, хто повернувся до рідного міста або села після звільнення території.

Військові дії призводять до масштабних руйнувань інфраструктури, таких як дороги, мости, електричні та водопостачальні мережі, медичні установи та навчальні заклади. Аналіз пошкоджених або знищених об'єктів інфраструктури є важливим для планування відновлення. Варто звернути увагу на те, як швидко можуть бути відновлені основні життєво важливі послуги, які визначають рівень життя населення, та на те, які пріоритети потрібно встановити для забезпечення безпеки і стабільності в регіоні.

Внутрішньо переміщені особи потребують не лише житла, але й соціальної та економічної підтримки для успішної інтеграції в новому середовищі. Оцінка якості послуг для ВПО, зокрема в контексті освіти, медицини, зайнятості та соціальної підтримки, є критично важливою для

створення ефективних механізмів інтеграції. Важливим є і врахування потреб місцевих громад, які мають приймати цих осіб, що також потребує ресурсної підтримки.

Відновлення територій, зруйнованих війною, зазвичай вимагає залучення значних фінансових та матеріальних ресурсів. Важливо проаналізувати роль міжнародних організацій, таких як ООН, Світовий банк, гуманітарні організації та інші партнерства, що можуть надати необхідну підтримку. Співпраця з міжнародними донорськими організаціями допомагає залучити фінансування та технічну допомогу для швидшого відновлення інфраструктури та стабілізації економічної ситуації в постраждалих регіонах.

Таким чином, дослідження має на меті не тільки аналіз фізичних змін у системі розселення населення, але й виявлення соціальних, економічних та інфраструктурних аспектів відновлення. Комплексний підхід до вивчення цих процесів дасть змогу створити стратегії для ефективного відновлення та стабілізації постраждалих регіонів.

РОЗДІЛ II. ТРАНСФОРМАЦІЇ МІСЬКОГО РОЗСЕЛЕННЯ СУМЩИНИ ВНАСЛІДОК ВІЙНИ

2.1. Розселення населення Сумщини: історичний аспект та стан до повномасштабного вторгнення рф

Сумська область розташована на північному сході України та займає площу понад 23,8 тис. км², що становить близько 3,9% території держави. Область межує з трьома іншими областями України — Чернігівською (на заході), Полтавською (на південному заході) та Харківською (на південному сході). На півночі та сході проходить державний кордон з рф, загальна протяжність якого становить понад 560 км [8].

Рельєф області переважно рівнинний. Територія знаходиться у двох фізико-географічних зонах — Поліссі (північна частина) та Лісостепу (центральна й південна частини). Це хвиляста лесова рівнина, яка розчленована річковими долинами, ярами та балками. Абсолютні висоти коливаються від 110 до 240 метрів над рівнем моря [8].

Клімат області помірно континентальний із м'якою зимою та теплим літом. Середня температура січня становить -6...-8 °С, липня — +18...+20 °С. Річна кількість опадів — 500–600 мм, з максимумом у літній період. Такі умови сприяють розвитку в регіоні різних галузей сільського господарства.

Водні ресурси області представлені густою мережею річок, які належать до басейну Дніпра. Найбільші річки — Десна, Сейм, Псел, Ворскла, Вир. У регіоні також є невеликі озера, болота й численні штучні водойми — ставки та водосховища.

Ґрунти на території Сумщини переважно родючі: чорноземи типові й опідзолені, а також сірі лісові та дерново-підзолисті — на півночі. Це забезпечує високу природну продуктивність земель і сприятливі умови для вирощування зернових, технічних і кормових культур [8].

Надра області містять поклади нафти, природного газу, торфу, а також будівельних матеріалів — глини, піску, крейди. Це створює основу для розвитку енергетичного та будівельного секторів економіки.

Загалом, фізико-географічні умови Сумської області сприяють розвитку сільського господарства та харчової промисловості, нафтової та газової промисловості, промисловості будівельних матеріалів, а також енергетики, водночас вимагаючи раціонального природокористування та збереження екологічної рівноваги [8].

Заселення території сучасної Сумщини, згідно літописних згадок, почалося близько 15 тисяч років тому. Свідченням цього є археологічні знахідки знарядь праці та побути, що були характерними для різних давніх культур [21].

Території, що підпадають під кордони сучасних міських поселень регіону, були заселені в різні історичні періоди та з різних причин. Найстаріші міські поселення Сумської області – міста Путивль, Глухів, Ромни, Білопілля – виникли в період Київської Русі як невеликі поселення, які переважно відігравали роль форпостів, оборонних пунктів, прикордонних укріплень в боротьбі з нападами кочових племен. Територіальні землі входили до Переяславського, Чернігівського та Новгород-Сіверського князівств. Старі назви цих поселень в деяких випадках не співпадають з сучасними назвами міст. Наприклад, місто Білопілля вперше згадується як місто Вир [21].

У період польсько-литовської доби було засновано ряд населених пунктів: Червоне (до 1957 року Есмень), що вперше згадується у 1615 році як власність Путивльського монастиря; Шалагіне – засновано наприкінці 16-го, початку 17-го століття, що виконувало функції одного з прикордонних пунктів російської держави і входило до Путивльського повіту; Конотоп, що вперше згадується у 1638 році як фортеця підвладна Польщі; Кролевець, заснований 1601 року вихідцями з правобережжя, що виконував торговельні функції; Липова Долина, що виникла у першій половині 17-го століття, функціонувала як дрібний господарський центр; Недригайлів, заснований у 20-30 роках 17-го

століття як військова фортеця; Охтирка, що була заснована у 1641 році і функціонувала як господарський військовий та адміністративний центр; Шостка, заснована як село Локотки у другій половині 16-го століття [21].

Даний період також характеризується потужним розвитком вже відомих міст часів Київської Русі з різних причин – військових, торговельних та інших. Так, Білопілля розвивалося за рахунок постів військовослужбовців. Глухів став центром Глухівського удільного князівства, що входило до складу Чернігівського князівства. Місто отримало самоврядування за Магдебурзьким правом. Путивль після поділу українських земель наприкінці 14 століття став повітовим центром Литовської держави. На той час це було значне торгове місто. З першої половини 16 століття Путивль став однією з головних військових фортець. Для Ромен характерним було зростання оборонного значення поселення у 15 столітті [21].

У період козацької доби було засновано невелику кількість міст чи міських поселень. Причинами їх виникнення були потужні міграційні потоки населення з правобережжя України, створення додаткових військових форпостів, об'єднання декількох дрібних поселень в крупніші з метою створення військово-торгівельних поселень та використання вигідних природних умов для розвитку поселення.

В сучасному періоді депопуляція стала характерною ознакою демографічної ситуації в Сумській області. Найбільша чисельність населення була зареєстрована на момент створення області у 1939 р. – 1706,1 тис. осіб. За роки існування області відбувалося поступове скорочення чисельності населення і станом на 01.01.2021 р. чисельність наявного населення вже становила 1053,5 тис. осіб.

Лише за період з 1990 р. по 2020 р. кількість населення скоротилася на 26,3%, у т.ч. відбулося скорочення на 18% міського та на 49,4% сільського населення. За останні 10 років процес депопуляції населення продовжував тривати – чисельність населення скоротилася на 9,3%, у т.ч. міське – на 6,3%, а сільське – на 15,4% [10].

В Сумській області співвідношення міського і сільського населення на користь містян. Так, у 2001 році кількість міських жителів становила 65%, а вже за 20 років зросла до 69,6%, а от кількість сільських жителів навпаки скорочується. У 2001 році в регіоні частка сільських жителів становила 35%, а до 2021 р. показник знизився до 30,4%.

У результаті останньої адміністративно-територіальної реформи змінився адміністративний устрій Сумської області. Від 2021 року в області нараховувалося 5 районів – Сумський, Охтирський, Роменський, Конотопський та Шосткинський, 51 територіальна громада, 15 міст, 20 селищ міського типу та 1455 сільських населених пунктів. Відповідно й змінилися особливості демографічної ситуації в новоутворених районах. У розрізі адміністративно-територіальних одиниць найбільше населення проживало у м. Суми та Сумському районі, а найменша чисельність реєструвалася у Роменському районі.

До найбільших районів за кількістю населених пунктів відноситься Сумський район, до якого увійшли території колишніх Сумського, Лебединського, Білопільського та Краснопільського районів. Кількість утворених територіальних громад – 16, крім того, у районі знаходиться 4 міста, 7 селищ та 439 сіл. Чисельність наявного населення – 440 618 осіб.

Другим за чисельністю мешканців та кількістю населених пунктів є Конотопський район, до складу якого під час адміністративно-територіальної реформи було включено території колишніх Конотопського, Буринського, Кролевецького і Путивльського районів. Район має 8 територіальних громад, включає 4 міста, 1 селище та 306 сільських населених пунктів. Чисельність наявного населення становить 259 660 осіб.

На третьому місці за чисельністю населення (182 792 осіб) знаходиться Шосткинський район, до складу якого увійшли території колишніх Шосткинського, Ямпільського, Середино-Будського та Глухівського районів. У районі налічується 10 територіальних громад, 4 міста, 6 селищ, 237 сільських населених пунктів.

Четверте місце за чисельністю населення посідає Охтирський район, який включає території Охтирського, Тростянецького та Великописарівського районів. Чисельність населення – 122 146 осіб. Цей новоутворений район є найменшим за площею території. До складу району входять 9 територіальних громад, 2 міста, 3 селищ, 180 сільських населених пунктів.

Останнє, п'яте місце за чисельністю населення займає Роменський район – 109 658 осіб. До складу району після об'єднання ввійшли Роменський, Недригайлівський та Липоводолинський райони.

Народжуваність населення є одним з основних показників демографічного розвитку, який впливає на відтворення населення. В демографічній політиці народжуваності відводять особливе місце, бо саме від неї залежать перспективи демографічної динаміки змінити її рівень і тенденції, вирішальним чином залежать перспективи демографічної динаміки, зміни чисельності населення, його складу та взагалі майбутнього України [6]. Для Сумської області в цілому характерні низькі показники народжуваності. Так, починаючи з 2002 року народжуваність поступово зростала до 2012 року та досягла свого максимуму – 9,7 на 1000 населення. Далі спостерігалось поступове скорочення коефіцієнта народжуваності, яке в 2021 році досягло найнижчих значень – 5,7 на 1000 осіб. За статистичними даними це найнижчий коефіцієнт народжуваності, починаючи з 1950 років, коли на 1000 населення випадків народження було 21,6 [10].

Темпи скорочення народжуваності за типом місцевості не дуже відрізняються, хоча у містах за 20 років коефіцієнт народжуваності скоротився менше, ніж у сільській місцевості. У 2000 році коефіцієнт народжуваності був на рівні 7,0 на тисячу осіб, у 2021 році – 5,6 на тисячу осіб для міського населення, та 5,7 на тисячу осіб для сільського населення.

Аналіз розподілу народжених за статтю у Сумській області показує загальносвітові тенденції, коли хлопчиків народжується більше, ніж дівчат. За останні 20 років народжуваність хлопчиків скоротилася на 36,4%, а дівчаток – 34,8%. Цікавим є те, що скорочення народжуваності хлопчиків у містах вище,

а для сільської місцевості навпаки, скорочення кількості народжених дівчаток вище.

Протягом 2001 по 2020 років сумарний коефіцієнт народжуваності (рівень фертильності) постійно змінювався. Цей коефіцієнт показує гіпотетичну кількість живонароджених дітей в однієї жінки за весь час її життя при збереженні в кожному віці рівня народжуваності того року, для якого обчислені вікові коефіцієнти. Розраховується як сума вікових коефіцієнтів народжуваності для вікових груп в інтервалі 15-49 років. Щоб відбувалося просте заміщення поколінь, потрібно щоб сумарний коефіцієнт був не нижче 2,1, а менші його значення є свідченням того, що кожне наступне покоління є менш чисельним, ніж попереднє. За 1995-2020 роки в області рівень фертильності знизився на 31,3%, у т.ч. у містах на 27,3% та на 40,5% у сільській місцевості. У 1995 році сумарний коефіцієнт народжуваності становив 1,347 живонароджених на 1 жінку. Далі, до 2005 року, рівень фертильності знижувався і мав найменший показник – 1,01. Починаючи з 2005 року зросли виплати для сімей, у яких народжувалися діти. Так, за даними у 2008 році при народженні першої дитини грошова допомога приблизно в 7 разів перевищувала середню заробітну плату, на другу дитину – в 14 разів, на третю та наступних дітей – у 28 разів. У 2013 році грошова допомога складала на першу дитину 9 середніх зарплат, на другу – 18 та 36 – на наступних дітей. У 2014 році через економічну кризу в Україні виплати вирівняли та зафіксували на рівні 41280 гривень на (близько 3500 доларів США) на кожну дитину. У 2014 році це становило 12 середніх зарплат, а 2019 році – лише близько 4. Всі ці особливості сприяли як зростанню сумарного коефіцієнта народжуваності в області до 2014 року, так і його наступному зниженню до 0,95 у 2020 році [10].

Іншим важливим фактором, який впливає на відтворення населення є смертність. Смертність є не лише демографічним показником, а й інформативним індикатором рівня здоров'я населення та показником соціально-економічного розвитку країни. Тому вивчення рівня смертності

населення дає можливість оцінити роботу системи охорони здоров'я як країни, так і окремих регіонів. За смертністю населення область входить до лідерів серед регіонів України в негативному сенсі. За рівнем смертності населення регіон посідає 4 місце серед адміністративно-територіальних одиниць України, у т.ч. за смертністю міських жителів – 8 місце, а от смертність сільських жителів знаходиться на 2 місці в країні.

Рівень смертності населення Сумщини за останні 20 років носив коливальний характер. Найвищий коефіцієнт смертності фіксувався у 2005 році – 19,3. Далі до 2019 року спостерігалось зниження рівня смертності до 16,2 на тисячу осіб. І лише за 2020 рік відбулося зростання смертності населення до 17,9 ‰ [10].

Щодо смертності міських жителів, то за 20 років вона зросла на 11,9% і у 2020 році був зафіксований найвищий показник 16 на 1000 осіб. Натомість смертність сільських жителів знизилася на 12,3% і у 2020 році становила 22,2 на тисячу осіб проти 25,3‰ у 2000 році. Найвищий рівень смертності сільських мешканців області реєструвався у 2005 році – 25,6 на тисячу осіб [10].

Загальновідомо, що природний приріст є головним джерелом формування чисельності населення. Для Сумської області характерне природне скорочення населення. За період з 2000 по 2020 рр. найвищі показники скорочення населення реєструвалися у 2020 році. Слід зазначити, що протягом 2008-2018 років в області спостерігалися позитивні зміни щодо темпів природного скорочення. Так, у 2012 році фіксувалося найменше природне скорочення на рівні -6 осіб на 1000 осіб [10]. А вже у 2019 році показник природного скорочення погіршився і вийшов на рівень 2007 року, наразі тенденція до скорочення населення продовжується.

Сумщина стикається з гострими демографічними проблемами — депопуляцією, старінням населення, зниженням народжуваності та збільшенням рівня смертності. Ці процеси посилюються міграцією молоді в інші регіони України чи за кордон. Адміністративно-територіальна реформа

2020–2021 років змінила просторову організацію регіону, однак не змогла позитивно вплинути на негативні демографічні тенденції.

Таким чином, Сумській області необхідна збалансована регіональна політика, спрямована на підтримку народжуваності, збереження трудового потенціалу, модернізацію сільської інфраструктури, активізацію місцевих громад і раціональне використання наявних ресурсів. Тільки поєднання історико-культурної спадщини та природних переваг з розумним просторовим плануванням дозволить регіону розвиватися в умовах сучасних викликів.

2.2. Вплив військових дій на міське розселення Сумщини

Повномасштабне вторгнення РФ на територію України в лютому 2022 року спричинило значні трансформації у структурі міського розселення Сумської області. Військові дії, особливо в перші тижні війни, охопили більшість прикордонних районів і безпосередньо торкнулися ключових міст регіону. У ряді випадків йшлося не лише про порушення транспортного й адміністративного зв'язку, але й про руйнування міської інфраструктури, об'єктів житлового фонду, інженерних мереж та промислових підприємств.

На початку повномасштабної агресії Росії у лютому 2022 року Сумська область розглядалася противником як транзитна територія для подальшого наступу на Київ з північного сходу. Основні зусилля Збройних сил РФ на Сіверському та Слобожанському стратегічних напрямках були зосереджені на швидкій окупації обласного центру — міста Суми — з метою забезпечення логістичного коридору до столиці України. Вже на світанку 24 лютого 2022 року російські війська здійснили масовані обстріли прикордонних населених пунктів Сумської області із застосуванням реактивної артилерії, зокрема систем «Град». Після артпідготовки танкові та механізовані підрозділи РФ перетнули державний кордон по всій його лінії протяжністю понад 560 км.

Уже в перший день вторгнення військові РФ увійшли у Суми, тимчасово просунувшись у глиб міста. Проте завдяки швидкій мобілізації територіальної

оборони, встановленню блокпостів та злагодженим діям місцевого населення, повторна спроба російських сил закріпитися в місті зазнала невдачі. Почалися вуличні бої, зокрема в районі Курського проспекту, вулиці Герасима Кондратьєва та об'єктів інфраструктури.

Активну участь в обороні обласного центру взяли 27-ма реактивна артилерійська бригада ім. Петра Калнишевського, підрозділи 81-ї окремої аеромобільної бригади, а також добровольці з числа місцевих жителів. Попри незначне озброєння, вони змогли ефективно чинити спротив противнику. Існують підтвердження, що підрозділи рф вже на початку операції мали парадну форму для передбачуваного «параду перемоги», зокрема за взяття Києва, Харкова та Сум, що свідчить про переоцінку власних сил і недооцінку опору.

Особливо запеклі бої відбувалися в Охтирці, де підрозділи забезпечення, озброєні лише стрілецькою зброєю, змогли завдати суттєвих втрат противнику. Протягом тривалого часу місто піддавалось авіаційним і артилерійським ударам, зокрема застосовувалися авіабомби ФАБ-500, внаслідок чого було знищено об'єкти інфраструктури та загинуло багато військових і цивільних. За масштабом руйнувань і втрат місто Охтирка стало найбільш постраждалим населеним пунктом Сумської області.

Важливу роль у стримуванні та поступовому звільненні області відіграли підрозділи 93-ї окремої механізованої бригади «Холодний Яр», які діяли переважно на півдні області. Зокрема, в боях за Охтирку та Тростянець було знищено командний пункт 96-ї окремої розвідувальної бригади рф.

До 6 березня 2022 року російським військам вдалося тимчасово зайняти території чотирьох із п'яти районів Сумської області, включно з містами Конотоп, Ромни, Тростянець, Путивль і Буринь. Особливо жорстокі бої точилися за контроль над Тростянцем, який був окупований понад місяць. Окупація міста супроводжувалась масовими руйнуваннями, зокрема культурної спадщини (наприклад, Круглого двору — пам'ятки архітектури).

Завдяки діям Сил оборони України, які активно використовували лісисто місцевість для маневрів та засідок, війська рф зазнали значних труднощів із логістикою, забезпеченням паливом, боєприпасами та провіантом. Умови місцевості сприяли ефективним контратакам українських підрозділів. Поступово противник почав втрачати контроль над окупованими районами.

Перші ознаки відступу російських військ були зафіксовані 22 березня 2022 року, коли розпочалися бої за визволення Тростянця. До 27 березня українські військові сили повністю звільнили місто разом із сусідніми населеними пунктами Славгород і Краснопілля. Остаточне виведення військових сил рф з території області завершилося 9–10 квітня. 11 квітня підрозділи Державної прикордонної служби відновили контроль над державним кордоном у межах Сумської області.

Таким чином, Сумська область, яка спочатку розглядалася агресором як прохідна територія, виявилася потужним чинником стримування наступу противника. Завдяки стійкості місцевого населення, добровольців і професійних військових, а також особливостям географії регіону, вдалося не лише зупинити подальше просування ворога, а й звільнити значну частину території вже у перший місяць війни.

Міське розселення Сумської області зазнало змін. Найбільший удар припав на міста *Тростянець, Охтирка, Лебедин, Конотоп, Ромни, Шостка* та інші населені пункти (додаток А, додаток Б), що опинилися в зоні активних бойових дій або обстрілів. Зокрема, *Тростянець* у березні 2022 року був тимчасово окупований, зазнав значних руйнувань адміністративних будівель, залізничного вокзалу, лікарень, житлових кварталів. *Охтирка*, яка знаходилась на межі зіткнення українських і російських військ, витримала потужні артилерійські та авіаудари, внаслідок чого частина міської інфраструктури була повністю знищена. У *Конотопі*, попри короткочасне блокування, завдяки організованому спротиву вдалося уникнути масових

руйнувань, але частина населення все ж була змушена тимчасово покинути місто.

Масове внутрішнє переміщення жителів із прифронтових міських територій до центральних і західних регіонів України істотно змінило структуру міського розселення Сумщини. За попередніми оцінками, з *найбільш постраждалих міст області в перші два місяці війни виїхало до 30–40 % населення*. Насамперед, це торкнулося родин із дітьми, людей похилого віку та осіб із інвалідністю. Частина міського населення пізніше повернулася, однак у деяких громадах рівень повернення залишається низьким через відсутність житла, роботи та страх повторної агресії.

Крім демографічного тиску, *війна порушила логістичні зв'язки між містами*. Багато міжміських транспортних маршрутів було тимчасово заблоковано або зруйновано. Це позначилося на функціонуванні лікарень, шкіл, підприємств та адміністративних установ. Наприклад, *Охтирка*, будучи важливим енергетичним і промисловим центром, опинилася в ізоляції, що ускладнило надання гуманітарної допомоги та організацію евакуації.

Ще одним наслідком стало *зміщення внутрішньообласних центрів тяжіння*. Місто *Суми*, що залишалося умовно безпечним порівняно з південними та північними районами області, стало приймальним центром для внутрішньо переміщених осіб (ВПО). Це призвело до зростання навантаження на житловий фонд, медичні та освітні заклади, а також викликало тимчасовий дисбаланс у розселенні та навантаженні на соціальну інфраструктуру.

Упродовж 2024–2025 років Сумська область залишалася однією з найнапруженіших ділянок українсько-російського фронту через своє прикордонне розташування. Протяжність державного кордону з Російською Федерацією становить понад 560 кілометрів, що робить регіон вкрай вразливим до ворожих атак. Після визволення території у квітні 2022 року область перебуває під постійною загрозою артилерійських обстрілів, атак дронів-камікадзе, проникнення диверсійно-розвідувальних груп, а також демонстративних спроб наступу з території рф.

Впродовж 2024–2025 років інтенсивність обстрілів прикордонних районів Сумщини лише зростала. Російська сторона здійснювала регулярні атаки по цивільній інфраструктурі, намагаючись спричинити максимальні людські та матеріальні втрати. *Найбільше потерпали громади, розташовані вздовж кордону: Білопільська, Краснопільська, Великописарівська, Середино-Будська, Шалигинська та Есманська.* Удари наносилися як із ствольної артилерії та мінометів, так і з авіації – застосовувалися керовані авіабомби. З початком масового використання FPV-дронів у другій половині 2024 року обстріли стали ще точнішими та небезпечнішими, що спричинило *значне скорочення населення в прикордонних селах. У деяких із них залишилося не більше 10% довоєнної чисельності населення.*

Активізувалася і діяльність російських диверсійно-розвідувальних груп, які намагалися проникати на територію Сумщини з метою здійснення терактів, знищення військової техніки, порушення логістики та створення паніки. У 2024 році було зафіксовано кілька спроб прориву кордону, зокрема в районах Краснопілля, Середино-Буди та Великої Писарівки. Найбільш масштабна атака відбулася навесні 2024 року, коли група з двадцяти озброєних осіб проникла вглиб території області, однак була знешкоджена силами ДПСУ та територіальної оборони. Такі випадки супроводжувалися активними інформаційно-психологічними операціями з боку противника, спрямованими на підрив морального стану населення.

У відповідь на ескалацію безпекової ситуації українська сторона здійснила масштабні заходи з укріплення оборонної інфраструктури регіону. Протягом 2024–2025 років на Сумщині збудовано десятки кілометрів нових фортифікацій: окопів, бліндажів, мінних полів, протитанкових загороджень. До процесу були залучені як військові формування, так і місцеве населення, фермерські господарства, представники органів влади та волонтери. Значну роль відіграють мобільні вогневі групи та підрозділи Сил територіальної оборони, які забезпечують спостереження, протидію ДРГ та охорону ключових напрямків. Важливою ланкою оборони стали системи

радіоелектронної боротьби, що дають змогу знижувати ефективність дронних атак.

Безпекова ситуація безпосередньо вплинула на гуманітарний стан у прикордонних районах. Через постійні обстріли урядом України було ухвалено рішення про **проведення обов'язкової евакуації частини населення** (рис. 2.1). За офіційними даними, у 2024–2025 роках **із найбільш небезпечних територій евакуйовано понад 10 тисяч осіб**. Внутрішньо переміщених осіб тимчасово розміщували як у глибших районах Сумської області, так і в інших регіонах країни. Волонтерські організації спільно з міжнародними гуманітарними фондами забезпечували евакуйованих базовими речами, медичною допомогою та підтримкою психологів. Працювали мобільні медичні пункти, освітні хаби для дітей та центри реабілітації.

У березні 2025 року ситуація на Сумщині зазнала чергового загострення. 13 березня на засіданні Ради оборони області було ухвалено рішення про евакуацію 543 жителів із восьми населених пунктів Сумського району, зокрема з Юнаківської та Миропільської громад. За інформацією начальника Сумської обласної військової адміністрації Володимира Артюха, в одному з таких сіл — Новенькому — цивільне населення вже відсутнє, оскільки воно опинилося в так званій "сірій" зоні, тобто без сталого контролю з боку української влади, однак під прямою загрозою обстрілів. Особливу стурбованість викликає присутність дітей: серед запланованих до евакуації осіб — 20 неповнолітніх. Попри пряму загрозу життю, частина мешканців відмовляється залишати домівки, підписуючи відповідні документи про відмову. В умовах активізації бойових дій та постійних обстрілів місцева влада та військові адміністрації наполягають на проведенні примусової евакуації, наголошуючи на необхідності рішучих дій задля збереження життя цивільного населення.

Рис. 2.1. Територіальні громади Сумської області, з яких евакуюють населення

Станом на весну 2025 року фіксується посилення ворожої активності по всій лінії державного кордону області. За повідомленнями керівництва Сумської ОВА, російські диверсійно-розвідувальні групи намагаються проникати на територію Сумщини в межах майже всієї прикордонної смуги — від Шосткинського до Охтирського району. Водночас спостерігається зосередження нових резервів противника біля кордону, що свідчить про підготовку до подальшої ескалації. У прикордонній зоні зростає інтенсивність артилерійських обстрілів і застосування безпілотних літальних апаратів. У

зв'язку з цим керівництво області вкотре закликало жителів прикордонних населених пунктів залишати небезпечні території, аби уникнути жертв серед цивільного населення.

На початок травня 2025 року ситуація в прикордонному місті Білопілля Сумської області значно загострилася, що спричинило нову хвилю евакуації мирного населення. За словами міського голови Юрія Зарка, рішення про організовану евакуацію було ухвалено через погіршення безпекової ситуації впродовж останніх днів. Інтенсивність обстрілів, у тому числі із застосуванням керованих авіабомб та дронів-камікадзе типу "Shahed", створила пряму загрозу життю людей, про що свідчать пошкодження житлових будинків та інфраструктури. У місті постраждали вікна, фасади будинків, а також фіксувалися випадки прямого ураження житла.

6 травня вранці жителі Білопілля почали збиратися в визначених точках евакуації. Більшість брали із собою лише найнеобхідніше — документи, особисті речі, продукти та домашніх улюбленців. Дехто з місцевих, зазначав, що наважилися виїхати лише після нової серії обстрілів. Емоційні свідчення людей свідчать про страх перед прямою загрозою життю, зокрема через те, що снаряди вибивали вікна в будинках і руйнували огорожі.

Особливу увагу було приділено евакуації людей з обмеженою мобільністю. У місті працювали бригади Державної служби з надзвичайних ситуацій і волонтери Сумської обласної організації Червоного Хреста України. Вони транспортували літніх і лежачих людей, використовуючи автомобілі підвищеної прохідності, аби дістатися до важкодоступних районів із поганими дорогами.

Міський голова Юрій Зарко зазначив, що мешканці, які раніше не погоджувалися залишати місто або поверталися після попередніх евакуацій, цього разу приймають рішення виїжджати остаточно. Частина з них робить це власним транспортом, однак для багатьох, з огляду на зруйновану інфраструктуру, зокрема мости, залишаються лише організовані евакуаційні рейси. Загалом ситуація в Білопільлі відображає ширшу тенденцію —

збільшення кількості внутрішньо переміщених осіб із прикордонних громад Сумщини на тлі безперервної воєнної загрози з боку РФ.

Війна в Сумській області значно вплинула не лише на демографічні, розселенські, а й на соціально-економічні процеси в регіоні. Порушення функціонування міської інфраструктури, знищення підприємств, закриття медичних та освітніх закладів створили серйозні труднощі для місцевих мешканців, які не змогли виїхати. Багато підприємств, особливо в промислових центрах, зупинили свою діяльність, що призвело до значних економічних втрат. У багатьох містах Сумщини, таких як Тростянець і Охтирка, великі підприємства стали не лише руйнацією інфраструктури, а й невід'ємною частиною майбутнього відновлення.

Незважаючи на руйнування, місцеве населення та військові частини Сумської області продовжували підтримувати базові функції громадського життя. Міста стали осередками гуманітарної допомоги, зокрема в Сумах було створено пункти підтримки для внутрішньо переміщених осіб, а місцеві волонтери активно надавали допомогу постраждалим родинам. Важливим напрямом стало відновлення медичних та освітніх установ, зокрема для надання термінової допомоги та підтримки дітей, які постраждали від війни. Учасники волонтерських ініціатив, місцеві органи влади та міжнародні організації активно сприяли розвитку нових соціальних і медичних послуг для тих, хто залишився в регіоні.

Значною мірою на новому етапі відновлення впливатиме *співпраця з міжнародними партнерами та українським урядом.* Пріоритетними завданнями для Сумської області після завершення основних військових дій стане відновлення житлового фонду, інфраструктури, а також створення нових економічних можливостей для забезпечення сталого розвитку регіону. Однією з найважливіших задач є залучення інвестицій для відбудови промисловості, яка була серйозно пошкоджена або зупинена під час бойових дій. У цьому контексті уряд та міжнародні інституції активно працюють над розробкою програм відновлення та реабілітації.

Не менш важливою є *психологічна реабілітація населення*, особливо тих, хто пережив окупацію чи безпосередні бойові дії. Відновлення психосоціального стану жителів, особливо дітей, стає ключовим завданням для місцевих органів влади та гуманітарних організацій, щоб забезпечити гармонійне повернення людей до мирного життя.

Таким чином, *війна глибоко трансформувала систему міського розселення Сумщини*. Більшість міст зазнали демографічних втрат, функціональних порушень та матеріальних руйнувань. Водночас сформувалися нові просторові й соціальні реалії, що визначатимуть характер міської системи регіону в поствоєнний період. Особливо важливо враховувати не лише фізичну руйнацію, але й психологічні чинники, пов'язані з безпекою, які впливають на наміри населення щодо повернення чи остаточного переїзду.

2.3. Результати опитування населення щодо міграційних намірів

У контексті повоєнної відбудови Сумщини важливо дослідити соціальні настрої населення, зокрема мотивацію до виїзду чи залишення в регіоні, бачення майбутнього прикордоння та ключові проблеми, що постають у процесі відновлення. Для цього було проведено опитування 50 мешканців регіону різного віку, яке дозволило виявити основні тенденції та очікування жителів області у 2022 та 2024–2025 роках. Зібрані відповіді дають змогу краще зрозуміти переміщення людей, а також фактори, що впливають на демографічні процеси та соціальну стабільність у прикордонних громадах.

Було проведено опитування 50 респондентів віком від 18 до 60 років (рис. 2.2). Такий віковий діапазон дозволив охопити представників різних поколінь, які мають власний досвід життя в умовах війни, адаптації та відбудови. Опитування мало на меті зібрати думки щодо причин виїзду з Сумщини у 2022 та 2024–2025 роках, мотивації залишатися в регіоні, бачення майбутнього прикордоння, а також основних проблем, що перешкоджають повоєнному відновленню області.

Рис 2.2. Вікова структура респондентів

Більшість опитаних — це мешканці міста Конотоп, яке зазнало значного впливу з початку повномасштабної війни, проте продовжує залишатися важливим соціальним та економічним центром південної Сумщини. Крім того, до вибірки були включені й внутрішньо переміщені особи (ВПО), які наразі проживають у регіоні. Їхній досвід є надзвичайно важливим для комплексного розуміння ситуації, оскільки вони одночасно стикаються як з викликами інтеграції, так і з питаннями безпеки, житла та працевлаштування. Такий склад вибірки забезпечив репрезентативність і дозволив сформуванню більш повну картину соціальних настроїв населення Сумщини в умовах війни.

Для проведення опитування було обрано певний перелік питань, який дозволяє всебічно оцінити соціально-економічну ситуацію на Сумщині та вплив війни на прийняття рішень мешканцями.

Першим було запитання про те, чим був зумовлений виїзд із Сумщини у 2022 році, що дозволило з'ясувати основні причини міграції на початку війни: виїзди були через безпеку, руйнування інфраструктури, економічну нестабільність.

Друге питання стосувалося причин виїзду з Сумської області у 2024–2025 роках, що дало змогу оцінити зміни в мотивації мешканців, зокрема, в умовах відновлення.

Третє питання було орієнтоване на виявлення причин, чому люди залишаються на Сумщині, що важливо для розуміння тенденцій перебування населення в регіоні.

Четверте питання стосувалося майбутнього прикордоння і мало на меті дослідити думки респондентів щодо необхідних заходів по завершенню війни для забезпечення безпеки та розвитку прикордонних територій.

П'яте питання розглядало проблеми відновлення Сумщини після війни, що дозволило виявити основні бар'єри та труднощі, з якими стикаються мешканці в процесі відновлення інфраструктури та соціально-економічної складової життя.

Такий перелік питань був обраний для того, щоб максимально охопити ключові аспекти ситуації на Сумщині і зрозуміти, як місцеві мешканці оцінюють перспективи регіону після війни.

Для проведення опитування були використані два методи збору даних: онлайн-опитування через Google Форму та усне опитування. Google Форма дозволила зібрати відповіді від респондентів, які мали доступ до Інтернету та бажання взяти участь у дослідженні у зручний для них час. Цей метод забезпечив зручність для респондентів і дозволив отримати відповіді на запитання. *Усне опитування, в свою чергу, дозволило зафіксувати більш детальні відповіді та спонукало до більш відкритих і глибоких розмов, що дозволило виявити важливі нюанси і емоційний фон, який важко передати через онлайн-форму.* Такий комбінований підхід дозволив отримати різноманітні відповіді від різних груп населення і забезпечити репрезентативність вибірки.

У відповідях респондентів на поставлені питання відобразилися різні аспекти життя на Сумщині в умовах війни та після її завершення. Щодо причин виїзду з області в 2022 році, більшість респондентів вказали на *безпеку як основну мотивацію.* Люди зазначали, що *обстріли, близькість до зони ведення бойових дій та руйнування інфраструктури* змусили їх шукати притулок в інших регіонах або за кордоном (рис. 2.3).

Рис 2.3. Причини виїзду мешканців з Сумської області у 2022 році

У 2024–2025 роках причини виїзду залишаються частково пов'язаними з економічними труднощами та нестабільністю, але також з'явилися нові фактори, як-от відсутність стабільних робочих місць і низький рівень соціальних послуг, особливо в прикордонних районах.

Водночас, респонденти, які залишаються в регіоні, вказали на прив'язаність до рідної землі, родинні зв'язки та бажання допомогти в відновленні області як основні мотиви. Окрім того, вони висловлюють сподівання на відновлення інфраструктури та створення нових робочих місць, що сприятиме стабільності.

Питання щодо прикордоння викликало активні дискусії, адже більшість вважає, що необхідно посилити безпеку та відновити інфраструктуру для покращення якості життя, водночас створюючи можливості для розвитку економіки, зокрема, через сільське господарство та місцеве виробництво. Відповідаючи на питання про проблеми відновлення Сумщини, респонденти вказали на руйнування житлових будинків, відсутність достатнього фінансування на відновлення інфраструктури та потребу в залученні інвесторів для створення нових підприємств. Зазначалося, що особливо важливими є проблеми з медичним обслуговуванням та доступом до освіти,

що значно ускладнює повсякденне життя місцевих жителів. Майже всі навчальні заклади перейшли на дистанційну освіту через постійну загрозу обстрілів, а дитячі садки часто не мають змоги приймати дітей через небезпеку. Тому батьки стикаються з проблемами на роботі через неможливість безпечно залишати дітей.

РОЗДІЛ III. ПЕРСПЕКТИВИ ПОСТВОЄННОЇ ВІДБУДОВИ МІСТ СУМЩИНИ

3.1. Зарубіжний досвід поствоєнної відбудови міст

Міста, що зазнали значних руйнувань унаслідок військових дій, стикаються з комплексними викликами поствоєнного відновлення — фізичного, демографічного, соціального та економічного. Зарубіжний досвід відбудови, зокрема в Центрально-Східній Європі, є важливим джерелом для порівняльного аналізу та формування стратегій відновлення українських міст. У цьому контексті особливо показовим є приклад польського міста Вроцлав, яке було майже повністю зруйноване під час Другої світової війни, але згодом успішно інтегрувалося в структуру нової держави та стало одним із провідних культурних і наукових центрів Польщі.

До 1945 року Вроцлав був німецьким містом з переважно німецькомовним населенням. Наприкінці війни місто перетворилося на укріплений пункт оборони Вермахту («фортеця Бреслау») і зазнало масштабних боїв, внаслідок яких було зруйновано понад 70% житлової та інфраструктурної забудови. Після війни, згідно з рішеннями Потсдамської конференції, місто було передане Польщі, а більшість німецького населення депортована.

Відбудова Вроцлава в повоєнний період ускладнювалася кількома факторами: фізичною руйнацією, нестачею ресурсів, відсутністю стабільної демографічної ситуації та необхідністю інтегрувати переселенців з територій, що відійшли до СРСР. Цей процес набув стратегічного характеру й вимагав централізованого державного втручання. Значну роль у відновленні Вроцлава відіграла Академія наук та Вроцлавський університет.

Важливим етапом стала реконструкція історичного центру, яка поєднувала збереження культурної спадщини з модерністськими тенденціями. Вроцлав став прикладом змішаного підходу до відновлення: частину

архітектурних ансамблів (зокрема Ринкову площу) було реставровано у довоєнному стилі, водночас на околицях активно розгорталося будівництво мікрорайонів соціалістичного типу. Тобто, замість довоєнної німецької спадщини поступово формувався новий польський Вроцлав – місто, яке зберігало свою європейську сутність, але адаптувалося до нових політичних, етнічних та економічних реалій.

До 1960-х років Вроцлав повністю відновив функціонування ключових інфраструктур: транспортну мережу, комунальні служби, освітні та медичні заклади. Подальша урбанізація сприяла його розвитку як регіонального центру Нижньосілезького воєводства. У 2000-х роках місто стало одним із найдинамічніших в економічному розвитку в Польщі, з потужним ІТ-сектором, вкладеними міжнародними інвестиціями та якістю життя мешканців, що постійно підвищувалась.

Досвід Вроцлава свідчить про те, що навіть після катастрофічних руйнувань можлива успішна трансформація міського простору за умови комплексного підходу до відбудови, поєднання реконструкції інфраструктури з формуванням нової ідентичності. Цей приклад є актуальним для українських міст, які пережили масштабні руйнування внаслідок повномасштабного вторгнення рф.

Також розглянемо приклад відновлення поселення Гарніє у Франції. Поселення не було безпосередньо зруйноване бойовими діями, воно зазнало значного вторинного ураження: нестачі продовольства, мобілізації чоловіків до армії, втрати робочої сили та економічного виснаження. По завершенню війни Гарніє, як і більшість поселень опинилося у становищі самостійного відновлення. Центральна влада зосереджувала ресурси у великих містах, тому такі громади мусили покладатися на власні сили. Основна увага була спрямована на відновлення доріг, мостів, електропостачання й водопроводу. У цих роботах активну участь брали мешканці: чоловіки поверталися з фронту чи з полону й долучалися до будівельних бригад, а жінки продовжували виконувати ключову роль у громадському житті.

Величезну роль у післявоєнному відродженні Франції загалом і Гарніє зокрема відіграв План Маршала – програма американської економічної допомоги, започаткована 1948 року. Завдяки цим коштам були профінансовані великі державні проекти, які поступово досягли й сільської глибинки. У Гарніє це означало появу нової сільськогосподарської техніки, розвиток кооперативів та стабілізацію ринку продуктів. Були запроваджені державні закупівлі зерна й молока, що стимулювало відновлення сільського господарства.

Паралельно з економічними заходами тривало соціальне й культурне відновлення. Школа, яка в роки окупації зазнала занепаду, була реконструйована. У місцевій церкві знову почалися регулярні богослужіння, що стало важливим символом стабільності. Було відновлено щорічні релігійні й місцеві свята, які до війни виконували роль неофіційних об'єднуючих подій.

Варто згадати і про психологічний вимір. Гарніє пережило втрати і біль. Тому відновлення стосунків між людьми, побудова довіри та взаємодопомоги стали таким самим важливим процесом, як і ремонт шкіл чи доріг. Поступово зростала роль місцевого самоврядування, посилилася участь жителів у прийнятті рішень, з'явилися нові об'єднання та комітети, зокрема жіночі асоціації, які активно долучалися до реконструкції.

У 1950-х роках Гарніє остаточно повернулося до відносно стабільного життя. Пам'ять про війну зберігається в місцевому меморіалі, біля якого щороку 8 травня проводяться церемонії вшанування загиблих. Ці заходи стали важливою частиною колективної ідентичності села, що сформувалася саме в період випробувань та спільного відновлення.

Сараєво, столиця Боснії і Герцеговини, пережило одну з найтриваліших і найбільш жорстоких облог в історії Європи під час Боснійської війни 1992–1995 років. Місто стало епіцентром конфлікту, що не лише принесло великі руйнування, але й спричинило гуманітарну катастрофу. Облога тривала понад три роки. Сараєво було під постійними обстрілами з важкої артилерії та снайперських атак, що спричинило численні жертви серед цивільного населення. Внаслідок бойових дій більшість інфраструктурних об'єктів,

житлових будинків, шкіл, лікарень і культурних пам'яток були зруйновані або серйозно пошкоджені. Місто залишалося без води, електрики та газу, а багато людей, включаючи жінок та дітей, змушені були жити в умовах крайньої бідності та відсутності базових умов для життя.

Після закінчення війни у 1995 році, Сараєво стало символом відновлення і надії, але також і важкого шляху до відбудови. Відновлення розпочалося з базової інфраструктури: водопостачання, електричних мереж та транспортних комунікацій. Велика увага була приділена відновленню житлових районів, багато з яких були знищені або зазнали значних пошкоджень. Важливим кроком стало відновлення медичних установ і шкіл. Процес відновлення був складним, адже для цього було потрібно не лише відбудувати будівлі, але й вирішувати безліч соціальних та економічних проблем.

Одним із найбільших викликів у відновленні Сараєво було психологічне відновлення мешканців. Тривала війна залишила глибокий слід у житті людей, багато хто пережив особисті втрати, поранення та психічні травми. Важливими стали соціальні програми для підтримки сімей, постраждалих від війни, та сприяння взаєморозумінню між різними етнічними спільнотами, адже Сараєво було важливим культурним і релігійним центром для багатьох народів і конфесій.

Не менш важливим аспектом відновлення стало повернення культурної та історичної спадщини Сараєво. Старе місто з численними історичними пам'ятками, такими як Базар Башчаршія, Мостарський міст і численні мечеті, було частково зруйноване під час облоги, але процес їх відновлення став важливим символом міцності і витривалості. Відновлення культурних об'єктів стало частиною національної реабілітації, і багато міжнародних організацій долучилися до цього процесу. Відновлені будівлі стали не лише фізичними структурами, а й символами воз'єднання громади після розриву, який принесла війна.

Відновленню допомагали міжнародні організації, уряди інших країн, місцеві мешканці. Сараєво не лише відбудувалося фізично, але й відновило

свою роль як важливий культурний та політичний центр на Балканах, знову ставши символом відродження та надії для Боснії і Герцеговини.

Досвід цих міст може бути корисним для України в контексті поствоєнного відновлення. Перш за все, важливо враховувати досвід відновлення інфраструктури, зокрема водопостачання, енергетичних мереж і транспорту, що було ключовим аспектом відновлення цих міст після масштабних руйнувань. Крім того, важливим є досвід психологічної реабілітації постраждалих від війни та інтеграції переселенців. Україна, з її численними вимушеними переселенцями та постраждалими від війни, також потребує створення програм для підтримки психічного здоров'я та соціальної інтеграції.

Сараєво продемонструвало, як важливо не лише відновлювати фізичну інфраструктуру, а й зміцнювати соціальну єдність у постконфліктний період. Досвід Вроцлава показує важливість культурного відродження як частини національної ідентичності в післявоєнний період. Відновлення історичних пам'яток та культурних інституцій допомогло цьому місту не лише повернутися до нормального життя, а й стати важливим культурним і науковим центром. Для України важливо зберігати та відновлювати свою історичну та культурну спадщину, адже це допоможе не лише фізично відновити країну, а й зміцнити національну ідентичність у часи післявоєнної реабілітації.

Проаналізовані приклади міст і громад, що пережили масштабні військові руйнування, свідчать про універсальність низки викликів і стратегій, характерних для повоєнної відбудови. Вроцлав, Гарніє та Сараєво демонструють, що відновлення — це не лише питання відбудови зруйнованої інфраструктури, а комплексний процес, що охоплює соціальні, культурні, демографічні та психологічні аспекти. Для України ці приклади цінні, оскільки відновлення міст і громад, що постраждали внаслідок російської агресії, відбувається в умовах багаторівневої кризи — гуманітарної, інфраструктурної, демографічної та ціннісної. Як і у випадку Вроцлава,

важливим завданням є збереження та осмислення культурної спадщини, формування нової локальної ідентичності, адаптованої до реалій сучасної України. Водночас, досвід Франції підказує, що у періоди обмежених ресурсів саме громади можуть стати основними носіями стратегії відновлення, ініціюючи проекти знизу вгору. А приклад Сараєво актуалізує потребу у програмній підтримці психологічної реабілітації, міжетнічного та міжрегіонального діалогу, що має стати основою для стійкого миру.

У цьому контексті показовим є приклад міста Охтирка на Сумщині. Внаслідок бойових дій 2022 року місто зазнало значних руйнувань, втратило частину населення та опинилося в складній гуманітарній ситуації. Проте вже у 2023–2024 роках громада Охтирки продемонструвала приклад стійкості та самоорганізації: було започатковано низку ініціатив із відновлення соціальної інфраструктури, реалізовано проекти у співпраці з міжнародними партнерами, а також активізовано молодь, освітян та представників малого бізнесу. Цей досвід свідчить про те, що адаптація зарубіжних моделей відновлення можлива саме через залучення місцевого потенціалу, врахування історичного контексту та підтримку горизонтальних зв'язків між мешканцями громади.

Отже, узагальнений зарубіжний досвід не є рецептом, але може виступати важливим орієнтиром для формування українських стратегій відбудови. Його адаптація до національних особливостей та регіонального контексту дозволить сформувати модель, в основі якої буде не лише інфраструктурне відновлення, а й гуманітарна, культурна та соціальна реконструкція, без яких неможливе повноцінне повернення до мирного життя.

3.2. Стратегії поствоєнної відбудови України та відновлення міст

Після початку повномасштабного вторгнення РФ в Україну у 2022 році країна опинилася перед безпрецедентними викликами, пов'язаними не лише з бойовими діями, але й із масштабним руйнуванням інфраструктури, житлового фонду, закладів освіти, охорони здоров'я та об'єктів критичної

інфраструктури. Внаслідок бойових дій постраждали десятки міст і сіл, які потребують довготривалого і комплексного процесу відновлення. Повоєнна відбудова стала не лише технічним, але й соціально-політичним викликом, що визначатиме майбутнє країни на десятиліття вперед.

Одним із головних етапів поствоєнної відбудови є відновлення зруйнованої інфраструктури. Війна призвела до значних руйнувань у житловому секторі, транспортній мережі, комунальних системах та інших критичних об'єктах. Зокрема, необхідно провести реконструкцію житлових будинків, відновити енергетичні та водопостачальні мережі, мости та дороги, що забезпечить функціонування міських та сільських поселень. Пріоритетними завданнями є відновлення інфраструктури, яка забезпечує базові потреби населення, зокрема в енергетиці, водопостачанні, газопостачанні та каналізації. Важливо також враховувати необхідність модернізації інфраструктури, зокрема впровадження «зелених» технологій, таких як сонячні та вітрові електростанції, що дозволить зменшити залежність від традиційних джерел енергії та підвищити енергоефективність.

Економічне відновлення є не менш важливим аспектом. Після війни потрібно створити умови для відновлення бізнесу, особливо малого та середнього, який постраждав найбільше від бойових дій. Для цього необхідно впровадити програми підтримки підприємців, включаючи гранти, пільгові кредити та інші фінансові механізми. Крім того, потрібно стимулювати інвестиції в інфраструктурні проекти, що забезпечать створення нових робочих місць та підвищать рівень економічної активності в регіонах. Важливим є також відновлення сільського господарства, яке має значну роль в економіці України. Для цього необхідно зберегти та підтримати фермерів, забезпечити їх ресурсами для відновлення продукції, а також створити можливості для виходу аграріїв на нові ринки [15].

Соціальна відбудова є одним із ключових напрямів стратегії відновлення. Після війни особливо важливо повернути довіру громадян до державних інститутів та відновити соціальні послуги, такі як охорона здоров'я,

освіта, культура та соціальний захист. Відновлення лікарень, шкіл, дитячих садків та інших соціальних об'єктів, а також забезпечення доступу до медичних послуг, освіти та психологічної підтримки є необхідним для забезпечення стабільності в суспільстві. Враховуючи наслідки війни для психологічного стану громадян, важливо створити програми підтримки та реабілітації для постраждалих, а також забезпечити допомогу внутрішньо переміщеним особам, які втратили свої домівки.

Міжнародна підтримка має важливе значення для процесу відновлення. Україна потребує допомоги від міжнародних організацій, донорських фондів та іноземних урядів для забезпечення фінансування відновлення. Міжнародні партнерства дозволяють не лише мобілізувати фінансові ресурси, але й отримати доступ до передових технологій та знань, що дозволить швидше і ефективніше відновити країну. Крім того, підтримка з боку міжнародних партнерів є необхідною для залучення інвестицій та розвитку нових бізнес-ініціатив, що допоможуть відновити економічну активність на всіх рівнях.

Важливою є відбудова в екологічному сенсі, яка полягає в очищенні та відновленні екосистем, забруднених внаслідок бойових дій. Війна призвела до забруднення повітря, води та ґрунтів, тому важливо впроваджувати програми екологічного очищення та відновлення природних ресурсів. Відновлення лісів, водних ресурсів, ґрунтів та біорізноманіття сприятиме відновленню здорового середовища для життя громадян та збереженню природної спадщини України. Впровадження екоорієнтованих технологій та використання відновлювальних джерел енергії сприятиме не лише екологічному відновленню, а й сталому розвитку національної економіки [16].

Одним із таких постраждалих міст стало місто Охтирка Сумської області. Його стратегічне розташування на північному сході України зробило місто ціллю інтенсивних артилерійських та авіаударів у перші місяці повномасштабної війни. Попри значні руйнування, Охтирка стала прикладом активного спротиву, згуртованості громади та зусиль із відбудови, які розпочалися вже в умовах війни.

Місто Охтирка розташоване в південній частині Сумської області, недалеко від кордону з рф. Через стратегічну важливість, на початок повномасштабної війни воно стало об'єктом масованих атак. Упродовж 30 днів російські окупаційні війська обстрілювали місто з важкої артилерії та скидали бомби на житлові квартали. Унаслідок цього були пошкоджені та зруйновані сотні житлових будинків, знищені об'єкти критичної інфраструктури. Особливої уваги зазнали об'єкти військової інфраструктури, енергетики та адміністративні будівлі. Внаслідок бомбардувань було зруйновано дитячі садки, школи, лікарні, підприємства та культурні об'єкти.

Станом на літо 2022 року більше 30% житлового фонду Охтирки було знищено або серйозно пошкоджено. Велика кількість мешканців змушена була евакуюватися в безпечніші регіони України чи за кордон. Загибло понад 30 мирних мешканців, у тому числі діти [16].

Відбудова Охтирки розпочалась у 2022 році. Уже в березні 2022 року місцева влада, за підтримки волонтерських ініціатив, почала розчищати завали, ремонтувати тимчасові укриття та налагоджувати елементарну інфраструктуру. Ці перші кроки стали основою для подальшого більш системного процесу відновлення.

У 2023 році в Охтирці активно впроваджувалась державна програма «Відновлення», яка передбачає компенсацію за пошкоджене чи зруйноване житло. Станом на 28 березня 2024 року в Охтирській громаді 88 заявникам погоджено грошову допомогу на загальну суму 7,8 млн грн [16].

Також було розпочато капітальний ремонт об'єктів критичної інфраструктури: електропостачання, системи теплопостачання, мереж водогону та каналізації. У 2023–2024 роках у місті відновлено роботу кількох навчальних закладів та амбулаторій. Особлива увага приділялася створенню тимчасового житла для родин, які втратили домівки. Зокрема, три родини з Охтирки, які втратили дах над головою через російську агресію, отримали сучасне житло у рідному місті

Суттєвий внесок у відбудову зробили місцеві підприємці, які, попри економічні труднощі, поверталися до роботи та допомагали громаді фінансово та ресурсами.

Охтирка активно співпрацює з міжнародними організаціями та донорами. Зокрема, ПРООН в Україні (UNDP Ukraine) надає підтримку у відновленні медичних установ, шкіл, об'єктів культурної спадщини та державних інституцій [16].

Також місто бере участь у програмах технічної допомоги, зокрема, розроблено та подано на конкурс програми технічної допомоги Чеської Республіки проект «Відновлення та гідність: комплексне покращення реабілітаційного відділення», що передбачає закупівлю обладнання для реабілітаційного відділення та реконструкцію «Палати Героїв» [16].

Крім того, Охтирка отримує підтримку від міжнародних організацій, таких як USAID, Червоний Хрест, а також через грантові програми, що сприяє реалізації різноманітних проектів з відновлення інфраструктури та соціальних об'єктів.

Відновлення бізнесу та робочих місць є ключовим елементом повоєнної відбудови Охтирки. Місцева влада надає підтримку малому та середньому бізнесу. Зокрема, реалізуються програми з надання мікрогрантів для підприємців, що дозволяє створювати нові робочі місця та стимулювати економічну активність.

У сфері освіти та медицини відновлюються школи, дитячі садки, лікарні та амбулаторії. Зокрема, проводиться ремонт та оснащення навчальних закладів сучасним обладнанням. У медичних установах оновлюється матеріально-технічна база, що дозволяє надавати якісні медичні послуги населенню.

Повернення переселенців до рідного міста є важливим аспектом соціальної реабілітації. Місцева влада намагається створити умови для комфортного проживання, забезпечуючи житлом та необхідною

інфраструктурою. Зокрема, встановлюються модульні будинки для тимчасового проживання родин, які втратили житло внаслідок бойових дій.

Після знищення ТЕЦ питання енергоефективності та сталого енергопостачання стало для міста критичним. Міська влада впроваджує політику енергоменеджменту: утеплення будівель, заміна вікон, модернізація освітлення. На сайті Охтирської міської ради вказано, що у 2023 році активно впроваджувалася система енергомоніторингу в бюджетних установах, яка дозволяє зменшити витрати енергії та коштів.

У 2024 році планується встановлення сонячних панелей на дахах шкіл і лікарень. Це дозволить зменшити залежність від централізованих джерел і створити підґрунтя для сталої енергетики громади.

Охтирська громада активно долучається до процесу відбудови. Волонтери допомагають із ремонтом помешкань, доставкою гуманітарної допомоги, облаштуванням укриттів. Громадські ініціативи стали рушієм низки проєктів: відновлення шкільних майданчиків, проведення психологічної реабілітації дітей, допомоги внутрішньо переміщеним особам.

Місто активно працює над оновленою стратегією розвитку. У співпраці з експертами проводяться консультації, моделювання [15]. Пріоритетами при цьому визначені: цифровізація послуг, модернізація транспортної системи, енергоефективність, безбар'єрність публічних просторів. У рамках Програми відновлення громад готується план з урахуванням ризиків, потреб громади й отриманих нею нових викликів [15].

Попри значні досягнення у відбудові, Охтирка стикається з низкою викликів. Серед основних проблем: обмежене фінансування, бюрократичні перепони, нестача кваліфікованих кадрів та необхідність координації між різними рівнями влади і міжнародними партнерами.

Отже, Охтирка демонструє приклад системного, злагодженого підходу до повоєнної відбудови. Попри великі втрати, місто крок за кроком відновлює життєдіяльність, трансформуючи кризу у можливість. Активна участь

мешканців, підтримка міжнародних партнерів і стратегічне планування формують основу сталого розвитку Охтирки в новій реальності.

3.3. SWOT-аналіз проблем і можливостей поствоєнної відбудови міст Сумщини

Після повномасштабного вторгнення рф 2022 року міста Сумської області, зокрема Охтирка, Тростянець, Конотоп і Суми, зазнали значних руйнувань. Водночас, вони стали осередками спротиву, витривалості та ініціативності. Поствоєнна відбудова міст регіону відкриває нові можливості для модернізації, але також супроводжується значними труднощами.

Після завершення активної фази бойових дій Сумщина, як прикордонний регіон, опинилася перед викликами масштабного відновлення інфраструктури, економіки та соціального середовища. Водночас, попри значні втрати, регіон має низку ресурсів і стратегічних переваг, які можуть бути використані як основа для сталого розвитку. Для комплексного розуміння потенціалу та обмежень відбудови доцільно застосувати методику SWOT-аналізу, що дозволяє виявити внутрішні сильні та слабкі сторони, а також зовнішні можливості й загрози. Такий підхід допомагає окреслити реалістичні напрями розвитку міст області з урахуванням актуальних викликів та довгострокових перспектив.

Таблиця 3.1 SWOT-аналіз проблем і можливостей поствоєнної відбудови міст Сумщини

Сильні сторони	Слабкі сторони
Значний сільськогосподарський потенціал	Географічне розташування, що є прикордонним з рф
Наявні запаси енергетичних ресурсів	Руйнування виробничої та соціальної інфраструктури

Транспортна інфраструктура	Демографічна криза та зміни в системі розселення
	Економічна депресія
	Психологічні наслідки війни
Можливості	Загрози
Міжнародна допомога і інвестиції	Тривалі бойові дії або повторні обстріли
Перехід на сталий розвиток та «розумні міста»	Економічні санкції та інфляція
Розвиток туристичної привабливості	Міграція робочої сили
Аграрно-промислова модернізація	Політична нестабільність

Однією з ключових сильних сторін регіону є розвинена транспортна інфраструктура. Наявність залізничних вузлів, автомобільних доріг та вузлів комунікації дає змогу оперативно доставляти ресурси, товари та людей. Це створює сприятливі умови як для залучення інвесторів, так і для швидкої мобілізації відбудовчих процесів.

Також варто відзначити наявність енергетичних ресурсів. Потенціал регіону в галузі енергетики – зокрема електромереж, об'єктів генерації та перспектив розвитку відновлюваних джерел енергії – може стати базою для стійкої економіки, з урахуванням енергетичної трансформації України.

Не менш важливою перевагою є сільськогосподарський потенціал. Родючі землі, наявність досвіду сільськогосподарського виробництва та виробництва продовольчої продукції створюють підґрунтя для розвитку аграрного сектору не лише як традиційного джерела доходу, а як сучасного напрямку економіки через заміну старих агротехнологій на сучасні, експортно-орієнтоване фермерство тощо.

Близькість до державного кордону на даний момент не найсильніша сторона Сумської області, але варто зауважити, що водночас це забезпечує стратегічну важливість для внутрішньої економіки України. Географічне положення створює передумови для розвитку торгівлі, логістики та міжрегіональних зв'язків, особливо у контексті післявоєнного відновлення.

Одна з найсерйозніших проблем регіону — руйнування інфраструктури внаслідок військових дій. Знищення житлових кварталів, об'єктів критичної інфраструктури, транспортних шляхів, освітніх і медичних закладів, промислових підприємств суттєво уповільнює темпи відновлення та ускладнює логістику.

Демографічна криза є ще одним викликом. Вимушене переміщення населення, зменшення кількості працездатного населення та загальна тенденція до старіння населення створюють ризики для соціального й економічного розвитку. Особливо критичним є відтік молоді та фахівців, які могли б стати рушієм регіонального розвитку. У поєднанні із зміною системи розселення це ще більше поглиблює проблеми розвитку регіону. Регіон перебуває в умовах економічної депресії, що проявляється у зниженні виробництва, безробітті та нестабільному інвестиційному кліматі. Багато підприємств призупинили або припинили свою діяльність, а місцеві бюджети мають обмежені ресурси для фінансування відновлення.

Також слід відзначити психологічні наслідки війни, які не завжди очевидні, але суттєво впливають на працездатність і соціальну згуртованість. Травматичний досвід, пов'язаний з втратою домівок, близьких людей, участю у бойових діях або перебуванням під обстрілами, негативно позначається на психологічному здоров'ї населення і вимагає системної підтримки.

У післявоєнний період значним потенціалом є міжнародна допомога і інвестиції, які Україна отримує в межах програм реконструкції, гуманітарної підтримки та інтеграції до європейського простору. Такі ресурси можна ефективно використати для модернізації інфраструктури, створення нових

підприємств, розширення існуючих і, в цілому, для та підвищення соціального добробуту населення.

Шансом для майбутнього є перехід на модель сталого міського розвитку та впровадження концепції «розумного міста». Використання сучасних технологій, екологічних рішень, цифрових сервісів і енергоефективних проєктів дозволить не лише відновити, а й модернізувати міське середовище відповідно до європейських стандартів.

Крім того, існує перспектива підвищення туристичної привабливості регіону. Пам'ятки історії, культури, природи, а також нові концепції «пам'яті війни» (як частини воєнного туризму) можуть бути інтегровані в туристичні маршрути та програми регіонального брендингу.

Ще одна важлива можливість — аграрно-промислова модернізація: впровадження новітніх технологій у сільське господарство, логістику, переробну промисловість здатні не лише підвищити ефективність виробництва, а й створити нові робочі місця, підвищити експортний потенціал та зміцнити економічну стійкість регіону.

Однак, навіть за сприятливого плану відбудови, існує низка зовнішніх загроз, які можуть ускладнити реалізацію стратегії розвитку. Найбільш небезпечною є можливість тривалих бойових дій або повторних обстрілів, які загрожують життю населення та інфраструктурі, знижують довіру інвесторів і уповільнюють повернення евакуйованих осіб.

Серйозним викликом також є економічна нестабільність, інфляція та санкційні ризики, пов'язані із загальнонаціональною ситуацією, а також глобальними економічними процесами. Зростання цін, енергетичні коливання, дефіцит товарів та інвестиційна нестабільність можуть завадити реалізації навіть найбільш обґрунтованих планів розвитку.

Ще одна загроза — масова міграція робочої сили, особливо за кордон. Втрата кваліфікованих кадрів у сфері медицини, освіти, промисловості та будівництва призводить до дефіциту людських ресурсів, необхідних для ефективного відновлення регіону.

Нарешті, політична нестабільність, як на місцевому, так і на національному рівнях, може стати перешкодою для довготривалого стратегічного планування. Часті зміни політичного курсу, відсутність інституційної послідовності та низький рівень довіри до влади можуть негативно впливати та сповільнити реформування і впровадження інноваційних проєктів.

На основі проведеного SWOT-аналізу поствоєнної відбудови міст Сумщини доцільно сформулювати комплекс стратегічних підходів, які дозволять максимально ефективно використати наявні переваги, подолати внутрішні обмеження, реалізувати зовнішні можливості та мінімізувати ризики. Основою такого підходу може стати побудова матриці взаємодії сильних і слабких сторін з наявними можливостями й загрозами, що дозволяє розробити чотири типи стратегій.

Передусім, варто реалізовувати стратегії розвитку, які передбачають використання сильних сторін для досягнення зовнішніх можливостей. Наприклад, збережена транспортна інфраструктура може бути використана для залучення іноземних інвестицій, передусім у логістику, транзит, переробну промисловість. На основі аграрного потенціалу доцільно спрямувати зусилля на модернізацію сільського господарства, з акцентом на органічне виробництво, локальні переробні підприємства та експортозорієнтовані ініціативи. Додатково, енергетичні ресурси регіону можуть стати базою для впровадження систем відновлюваної енергетики, що відповідає принципам сталого розвитку. У свою чергу, розвиток туризму, зокрема військово-історичного та екотуризму, є перспективною можливістю, що може активізувати економічне життя та посилити місцеву ідентичність.

Другий напрям стосується стратегій подолання слабких сторін через зовнішні можливості. Зокрема, для компенсації втрат у критичній інфраструктурі доцільно максимально використати фінансову, технічну й консультативну міжнародну допомогу для модернізації міських мереж, житлового фонду, закладів охорони здоров'я та освіти. Підтримка з боку

міжнародних організацій також може бути скерована на створення центрів психологічної реабілітації, роботу з ветеранами, дітьми та внутрішньо переміщеними особами. В умовах демографічної кризи варто стимулювати повернення молоді через надання житла, грантів на відкриття бізнесу, створення сучасних освітніх та культурних просторів. Інвестиції у професійно-технічну освіту та перекваліфікацію населення також можуть сприяти формуванню нових трудових ресурсів.

У рамках стратегій запобігання загрозам за допомогою сильних сторін, необхідно врахувати ймовірність повторних атак чи бойових дій. Зважаючи на це, потрібно розвивати безпекову інфраструктуру, системи оповіщення та укриття, при цьому спираючись на існуючу транспортну й енергетичну мережу. Водночас, розвиток альтернативної енергетики (сонячні електростанції) може підвищити стійкість регіону до можливих криз. Аграрний сектор, який залишається відносно стабільним навіть у складних умовах, може виступати гарантом продовольчої безпеки й джерелом валютних надходжень, що пом'якшуватиме вплив інфляції.

Важливо сформулювати стратегії захисту від загроз у поєднанні зі слабкими сторонами. Так, демографічна криза й еміграція робочої сили можуть поглибитися в умовах політичної нестабільності або тривалого економічного спаду. Тому необхідним є посилення довіри до місцевого самоврядування, участь громади у прийнятті рішень, а також формування ефективної комунікаційної політики, яка сприятиме соціальній згуртованості. Окрім того, важливо мінімізувати вплив психологічних наслідків війни шляхом інтеграції психосоціальної підтримки у всі проекти відбудови – від освітніх програм до просторового планування (створення безпечного і комфортного міського середовища).

Проведений SWOT-аналіз дозволив комплексно оцінити внутрішні та зовнішні фактори, що впливають на процес поствоєнної відбудови міст Сумської області. Виявлено, що регіон має ряд сильних сторін, зокрема тут наявні енергетичні ресурси, аграрний потенціал та розвинена транспортна

інфраструктура. У той же час, Сумщина стикається з низкою внутрішніх проблем, таких як зруйнована інфраструктура, демографічна криза, економічна депресія та глибокі психологічні наслідки війни серед населення.

У зовнішньому середовищі регіон отримує значні можливості, зокрема міжнародну фінансову підтримку, перспективи модернізації економіки, розвиток туризму та впровадження концепцій сталого розвитку. Проте зберігаються суттєві загрози, включаючи ймовірність нових обстрілів, політичну нестабільність, інфляційні процеси та відтік працездатного населення.

ВИСНОВКИ

Розселення населення є важливою складовою теоретичного та практичного розуміння розвитку територій. Його аналіз дозволяє не лише оцінити сучасний стан урбанізації чи сільського розвитку, але й сформулювати рекомендації щодо ефективного управління територіями для забезпечення сталого розвитку.

Сумщина вже тривалий період часу стикається з гострими демографічними проблемами — депопуляцією, старінням населення, зниженням народжуваності та збільшенням рівня смертності. Ці процеси посилюються міграцією молоді в інші регіони України чи за кордон. Адміністративно-територіальна реформа 2020–2021 років змінила просторову організацію регіону, однак не змогла кардинально змінити негативні демографічні тенденції.

Війна глибоко трансформувала систему міського розселення Сумщини. Більшість міст зазнали демографічних втрат, функціональних порушень та матеріальних руйнувань. Водночас сформувалися нові просторові й соціальні реалії, що визначатимуть характер міської системи регіону в поствоєнний період. Особливо важливо враховувати не лише фізичну руйнацію, але й психологічні чинники, пов'язані з безпекою, які впливають на наміри населення щодо повернення чи остаточного переїзду.

Дослідження має на меті не тільки аналіз фізичних змін у системі розселення населення, але й виявлення соціальних, економічних та інфраструктурних аспектів відновлення. Комплексний підхід до вивчення цих процесів дасть змогу створити стратегії для ефективного відновлення та стабілізації постраждалих регіонів.

Узагальнений зарубіжний досвід не є рецептом, але може виступати важливим орієнтиром для формування українських стратегій відбудови. Його адаптація до національних особливостей та регіонального контексту дозволить сформулювати модель, в основі якої буде не лише інфраструктурне

відновлення, а й гуманітарна, культурна та соціальна реконструкція, без яких неможливе повноцінне повернення населення до мирного життя.

Реконструкція міст після урбіциду повинна включати інтеграцію міжкультурного діалогу та механізмів примирення між різними етнічними, релігійними чи соціальними групами, що стали об'єктами руйнівних дій. Міста, що пережили урбіцид, повинні ставати не лише просторами для нових будівель, а й місцями, де відновлюється довіра та співпраця між людьми, де зберігається і примножується культурне розмаїття.

Результати SWOT-аналізу свідчать про необхідність формування стратегічного підходу до відбудови, заснованого на максимальному використанні сильних сторін і можливостей із паралельним подоланням слабких сторін та мінімізацією зовнішніх ризиків. Здійснений SWOT-аналіз може стати дієвим інструментом для розробки цільових програм відновлення, залучення інвестицій та побудови довгострокової стратегії розвитку Сумщини в післявоєнний період.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Abdifatah A. M. Urban Reconstruction in Post-War Cities by the Approach of Collective Memories. *International Journal of Sustainable Development and Planning*. 2024.
2. BBC News. Суми стали прифронтовим містом. Як тут жити і чи повернеться життя після війни. URL: https://www.bbc.com/ukrainian/articles/clynkvverkdo?fbclid=IwY2xjawJSccleHRuA2FlbQIxMQABHdyDsipYJbksagi1ch_SPqWdXFtdhRZ4no-NwC1wnsxzyT5Qc0iFzlx0Q_aem_4xEVHwRnUw4EGDeyyeM31A.
3. Гел Я. Міста для людей. Київ: Основи, 2018. 280 с.
4. Григорович В. Урбіцид як феномен сучасної війни: філософсько-соціологічний аспект. *Науковий вісник*. 2022. № 3. С. 15–22.
5. Гудзеляк І. Географія населення: навчальний посібник. Львів, 2019. 232 с.
6. Енциклопедія сучасної України. Урбіцид. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2019. Т. 12. С. 235–236.
7. Заставецька Л. Б. Системи розселення і геопросторові проблеми вдосконалення адміністративно-територіального устрою України: Монографія. Тернопіль, 2013. 331 с.
8. Корнус А. О., Удовиченко І. В., Леонтєва Г. Г., Удовиченко В. В., Корнус О. Г. Географія Сумської області: природа, населення, господарство. Суми: Наталуха А. С., 2010. 183 с.
9. Корнус А. О., Корнус О. Г., Король О. М., Сюткін С. І., Данильченко О. С. Розвиток промисловості в Сумській області у роки післявоєнної радянської індустріалізації. *Історичні дослідження Сумщини*. 2022. Т. 4. С. 45–53.
10. Корнус А. О., Корнус О. Г. Демографічна ситуація у Сумській області до військового вторгнення РФ в Україну у 2022 році. *Scientific Notes of Sumy State Pedagogical University*. 2022.

11. Король В. М. Повоєнна відбудова виробничої та соціальної інфраструктури сільської місцевості на Сумщині (1945-1950 рр.). Сумська старовина. 2022.
12. Конюх К. В., Корнус О. Г. Стан розвитку сільського туризму в Сумській області в умовах російсько-української війни та перспективи на майбутнє. Актуальні проблеми економіки і суспільства. 2023. 2 (38). С. 112–117.
13. Mahortik M. The Day Shall Come Again How Digital Maps Are Used for Tracking Damage and Planning Recovery for War-torn Ukrainian Cities. Journal for Planning and Building in a Global Context. 2024.
14. Мапа війни в Україні. URL: <https://deepstatemap.live/#6/49.4467003/32.0581055>.
15. Охтирка Урбан-Візія. URL: <https://drive.google.com/file/d/1tE3PArgRIxRR4ypIFa19SOomUrVe7u87/view>.
16. Охтирська міська рада. URL: <https://okhtyrkamr.gov.ua/>.
17. Потреби жителів Сумської області в умовах воєнного стану (квітень 2022): соціологічний звіт / за ред. О. Г. Корнус. Суми: СумДУ, 2022. 28 с.
18. Провотар Н., Кутова К., Дібрівний Е. Соціально-просторові відмінності розвитку інклюзивної інфраструктури у великому місті. Вісник КНУ імені Тараса Шевченка. Географія. 2022, 3-4 (84-85), С. 8-15.
19. Соціальна географія: підручник. / За ред. Л. Немець, К. Мезенцева. Київ, 2019. 304 с.
20. Сумська ОВА. URL: <https://sm.gov.ua/>.
21. Тиква В. Історико-географічні аспекти формування і розвитку міського розселення Сумської області до поч. ХХ ст. Економічна та соціальна географія. 2012. Вип. 64. С. 87-99.
22. Формування метрополісних регіонів України: досвід Києва: Монографія. / За ред. Г. Підгрушного та Н. Провотар. Київ, 2023. 209 с.

<https://files.nas.gov.ua/PublicMessages/Documents/0/2024/01/240116102847165-1331.pdf>

23. Чесно. Сумщина в умовах війни: відновлення економічного потенціалу та нові загрози. URL:

https://www.chesno.org/post/5975/?utm_source/.

24. USAID. Україна може використати світовий досвід відновлення міст – дослідження. URL: <https://era-ukraine.org.ua/doslidzhennia-dosvid-pisliavoiennoho-vidnovlennia-mist/>.

25. Урбаністична Україна: в епіцентрі просторових змін. / За ред. К. Мезенцева, Я. Олійника, Н. Мезенцевої. Київ, 2017.

26. Coward, M. Urbicide The politics of urban destruction. 2008. 137 с.

27. Mezentsev, K., Mezentsev, O. War and the city: Lessons from urbicide in Ukraine. Czasopismo Geograficzne, 2022. Vol. 93(3), 495–521.

ДОДАТКИ

Додаток А

Рис. А.1. Наслідки військових дій у місті Конотоп Сумської області
(фото В. Барабаша)

Рис. А.2. Наслідки військових дій у місті Конотоп Сумської області
(фото В. Барабаша)

Додаток Б

Рис. Б.1. Наслідки військових дій у сільській місцевості Сумської області
(фото В. Барабаша)

Рис. Б.2. Наслідки військових дій у містах Сумської області (джерело [20])